

Csapodiné Gárdonyi Klára

Humanista kódexek nyomában

TARTALOM

A kezdetek

A római Arrianus-kódex

(Egy angol tudós corvinát talál)

Petrus Cenninius, Mátyás király kódexmásolója

A párizsi Petrarca-Dante-kódex

A corvinák többi másolója

Az első olaszországi tanulmányút corvina ügyben (1964)

Cyprianus és Martialis

Nagy tervek és megvalósulásuk: a Bibliotheca Corviniana

Bécsi ösztöndíjam és a velencei konferencia (1970)

Nyugatnémet körút és Belgium

Az írás- és miniatúratörténeti kutatások szintézise

A második olaszországi tanulmányút (1973)

Spanyolország, Párizs és ismét Belgium

Bartholomaeus Fontius

Franciscus di Castello Italico de Mediolano

A címerek tanúsága

Vitéz János könyvtára

A legújabb eredmények - újabb problémák

Előre kell bocsátanom: nem gondolom, hogy két évtizeden át folytatott kutatásaim soron következő vázlatos története rendkívülit és különlegeset nyújt az olvasónak. De mégis van benne valami, amit rajtam kívül senki más nem írhatott volna meg.

A magyarországi humanizmus írásos emlékeinek kutatásával már előbb is sokan foglalkoztak. Ezt a munkát folytattam, de - *scientia longa vita brevis* - én sem fejezhetem be. Hogy miért éppen ezt a témát választottam, nehéz lenne pontosan megmondani. Mégis, ha legkorábbi ilyen irányú emlékeim után kutatok önmagamban, egy régen látott kép jut eszembe, amely egy magas fákkal, fehérén világító köemlékekkel szegélyezett végtelen messzeségbe vesző utat ábrázolt, ragyogó kék égbolt alatt. Mikor gyerekkoromban megláttam ezt a képet, még nem tudtam, hogy ez a Via Appia, hogy a fák ciprusok, s hogy a kövek rég volt rómaiak márvány síremlékei, akik annyira szerették az életet, hogy a forgalmas útvonalak peremét választották végső nyugvóhelyül. Minden tudományos kutatás útja végtelen messzeségbe vezet, ki hosszabb, ki rövidebb ideig járhat rajta. Ha a tudós munkája fennmarad, mindenki elolvashatja, akit érdekel. Így marad kapcsolatban a múlt a jelennel, a jelen a jövővel. S ha talán akadnak, akiket ez az út követésre buzdít, írásom célját ezzel is már elérte.

A kezdetek

Első otthonomban a könyvek, a tudományos munka világa vett körül. Ma is látom édesapámat, amint a hivatali munka után, otthon is íróasztala fölé hajolva, nap mint nap késő estig dolgozott, s egyik tanulmányát a másik után írta.

A gimnázium legfelső osztályaiban kitűnő magyartanárom, Hanvai Ilona - aki Riedl Frigyes tanítványa volt - nemcsak az irodalom szeretetére, megértésére tanított minket, hanem igazi humánusra, emberségre is.

Az érettségi vizsgán történelemből Mátyás király jutott nekem, de ezt sem akkor, sem később nem éreztem valamiféle előjelnek, meghatározó mozzanatnak.

Az első indítást a kódexek világába professzoromtól, Horváth Jánostól kaptam, akinek a magyar középkorról és humanizmusról tartott előadásait több féléven át hallgattam. Nála a vizsgán vagy kollokviumon mindenkinek folyékonyan el kellett tudni olvasni a régi magyar kéziratok szövegét - persze csak a *Nyelvemléktár*-beli kiadott szöveg alapján. Tőle tanultuk meg, hogy a középkori kódexnek tulajdonképpen két élete van: az első, amikor megírják és használják. A második, az igazi élete akkor kezdődik, amikor évszázadok múltán előkerül a feledés homályából, és rajta keresztül bepillantunk letűnt korok érzéseibe, gondolkodásába. Horváth professzor úr előadásai nyomán élettel telt meg a sok régi kódex neve - Keszthelyi-kódex, Cornides-kódex, Virginia-kódex. Megértettük, hogy ezek a nevek csak azonosításra szolgálnak, de azok, akik a szövegeket leírták, élő, húsból-vérből való emberek voltak. Egyiknek írás közben „igen fáj feje”, „igen beteg vala”, a másik ajándékra célozgatva jegyzi meg: „igen szép az könyv, mire nem fizetsz”. Az előadásokat Horváth professzor úr egyénisége tette élményszerűvé; finom humorát önmagával szemben is alkalmazta, például amikor megjelent *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* c. könyve, famentes papíron, halványzöld kötésben, ezt a hallgatóságnak ezekkel a szavakkal mutatta be: „Könnyű és zöld.”

Mindamellettt egyetemi hallgató koromban még a kódexekkel való közelebbi ismeretség meg sem fordult a fejemben, nem is voltam tisztában vele, hogy milyen megoldandó feladatok adódhatnak számomra velük kapcsolatban. Ezen a téren később is a magam erejéből indultam el.

A megszerzett tanári oklevéllel akkor - 1935-ben - nem tudtam a pedagógusi pályán elhelyezkedni, ezért kerültem - Fitz József akkori főigazgató jóvoltából - a múzeumi vagy a mai hivatalos nevén az Országos Széchényi Könyvtárba. Bár eredetileg tanár szerettem volna lenni, a könyvtárosság mint foglalkozás nem volt ellenemre, mivel mindég nagyon szerettem a könyveket, és mivel csak később tanultam meg, hogy sokat olvasni és könyvtárosnak lenni, nem okvetlenül egy és ugyanaz a dolog. A könyvtárban a kölcsönzési és felvilágosító (magyarul: referenzs) osztályra kerültem, amit addig egyetlen tisztviselő: Kozocsa Sándor látott el. Furcsa ma leírni, de első kollégáim között voltak - ugyancsak mint kezdő gyakornokok - Lakó György, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor és még sokan mások.

Miért, miért nem, hamarosan belecsöppentem napi munkám mellett a „vezetés”-be, vagyis a látogatók számára nekem kellett bemutatni a könyvtár értékeit, érdekességeit. Ehhez segítségül csupán egy néhány oldalas gépiratot kaptam kézhez. Szöveget csak megtanulnom lehetett, anélkül hogy közelebbi ismereteim lettek volna azokról a kódexekről, könyvekről, melyekről beszélnem kellett. A tárló csillogó üvegén át kicsit idegenül néztek rám az addig csak reprodukcióból ismert kéziratok: a Pray-kódex, Anonymus, a *Képes Krónika* és néhány corvina a legszebbek közül. Ha akkor valaki azt mondta volna nekem, hogy ezeket majd

valamikor kezembe vehetem, tanulmányozhatom, sőt hogy egyiket-másikat kofferembe zárva külföldi kiállításra vihetem - nem hittem volna el.

Az első félénk vezetések után éreztem, hogy többet kell tudnom ezekről az értékekről, mint amennyit a szűkszavú gépiratos szöveg tartalmazott. Olvasni, tanulni kellett, hogy a látottakat élményszerűen adhassam át a látogatóknak - középiskolásoknak, egyetemistáknak, külföldieknek. Föl kellett készülnöm a legkülönbébb kérdésekre, amiket a látogatók tehettek, s amelyekre nem szerettem volna azt válaszolni, hogy „nem tudom”.

Néhány év múlva könyvtári „pályafutásom” a feldolgozó osztályba vezetett, ahol a katalóguscédulákat kellett az ábécé szerint rendezni és beosztani. Mint később kiderült, ez sem volt céltalan, fölösleges munka.

Időközben megszereztem a bölcsészdoktori oklevelet is, mivel ahhoz, hogy tisztviselői kinevezést kaphassak, nem volt elég a középiskolai tanári oklevél. Értekezésem témája - melyet Horváth János adott - a 19. századi magyar irodalomhoz kapcsolódó, ízléstörténeti tárgyú, szellemtörténeti irányú volt.

Nemsokára könyvtári kollégám, Csapodi Csaba felesége lettem, és mint házastársak nem maradhattunk a könyvtárban ugyanazon az osztályon. Így és ezért kerültem 1939-ben a könyvtár kéziratárába.

A kéziratok világa - egyelőre csak az újabb koriaké - hihetetlenül nagy vonzóerővel hatott rám. Azoknak a tudósoknak, íróknak, akiknek nevét és munkáját addig csak könyvekből ismertem, most leveleiken, kézírataikon keresztül szinte személyes ismerőse lettem. Érintettem a papírt, melyen egykor Petőfi, Széchenyi keze nyugodott, és persze az is előfordult, hogy a kéziratokba való betekintés egy-egy, a múltban köztiszteletben állt személy esetében csalódást jelentett.

Lassan-lassan otthonosan kezdtem mozogni a kéziratok között, és különösen örültem, ha egy-egy aláírás nélküli levélről vagy iratról pusztán emlékezetem alapján meg tudtam állapítani autográfáját, vagyis azt, hogy kinek az írása. A kéziratok íróinak és korának felismerésében egyre nagyobb tájékozottságra tettem szert, amit tudatos gyakorlással és sok kísérletezéssel is igyekeztem elmélyíteni. Ennek később, a kódexkutatások során is nagy hasznát vettem.

De nemcsak a kéziratok külső ismérvei ragadták meg figyelmemet, hanem feltűnt az is, hogy a kéziratár anyagán keresztül magáról a magyar irodalomról kissé más képet kaptam, mint amit a könyvekből megtanultam. Az elvont tudomány területéről közelebb kerültem a valósághoz.

A kéziratári munka legérdekesebb része az volt, amikor a különböző eladásra felkínált anyagot kellett tüzetesen megvizsgálni, eredetiségét, értékét meghatározni. Mivel főleg újkori anyagot hoztak be, kisebb-nagyobb tanulmányaim többnyire a frissen vásárolt anyaggal függtek össze. De bőven akadt kiadatlan kézirat, levél a gyűjtemény régebbi anyagában is.

Tudományos munkát csak a legrosszabb, háborús időkben nem folytattam, de még ezután is sokáig megmaradtam az újkori magyar irodalmi témáknál, kezdve Kazinczy Ferencről Ady Endréig.

A római Arrianus-kódex (Egy angol tudós corvinát talál)

Íróasztalomtól alig pár lépésnyire ott volt a tárló, melyben a legértékesebb kódexeket, a legszebb corvinákat mutattuk be a látogatóknak. Így fizikailag is a középkori kódexek közelébe kerültem. Nem lehet kétséges, hogy ez a közelség, valamint a gyakori vezetések érdeklődésem irányát lassanként megváltoztatták. Hogy aztán egyszerre, hirtelen átálltam a humanista kéziratokkal való foglalkozásra, annak konkrét oka volt.

Autodidakta módon megszerzett kézírattári ismereteimet azzal is igyekeztem állandóan elmélyíteni, hogy rendszeresen olvastam a hazai és külföldi szakfolyóiratokat. Így került kezembe 1958-ban a Brüsszelben megjelenő nemzetközi kodikológiai folyóiratnak az a száma, amelyben egy angol kutató, D. J. A. Ross egy, a Vatikáni Könyvtárban általa felfedezett, addig ismeretlen corvináról számolt be. Hogy ez milyen nagy hatással volt rám, még ma is emlékszem. Amikor Ross tanulmányát elolvastam, megjelenése óta már egy év telt el anélkül, hogy nálunk bárki fölfigyelt volna rá. Egyszerre világossá vált előttem, hogy téves az a könyvtári körökben vallott felfogás, amely szerint a Corvina-könyvtár története már befejezett és semmi újat nem kínáló téma, mivel elődeink erről már mindent megírtak. (Hogy ez mennyire nem így volt, azt azóta eltelt közel húszéves kutatómunkám során elég gyakran tapasztalhattam.)

Első dolgom volt tehát, hogy az angol tudós cikkét alaposan áttanulmányozva, ismertetést írtam róla a Magyar Könyvszemlébe. Ehhez azonban el kellett merülnöm a budai könyvtár történetéhez kapcsolódó nem csekély tudományos irodalomban. Ennek alapján is már akadt néhány dolog, amivel Ross cikkében nem tudtam egyetérteni. Most, amikor újra foglalkoztam ezzel a témával, sok újabb adatot találtam hozzá. Ez egyben számomra is szemlélteti azt az utat, amit húsz év alatt megtettem.

A megtalált corvina Arrianusnak Nagy Sándorról szóló munkáját tartalmazza latin fordításban, pergamenre írva, nem túl gazdag, de jellemző díszítéssel ellátva. A fordítás története több szempontból érdekes, amire nézve a kódexben olvasható két ajánlásban találunk adatokat. Az elsőt Bartolommeo Facio nápolyi humanista intézte Aragóniai Alfonzhoz, a másodikat, mely a kódex végén található, a genovai Giacomo Curlo írta Arnaldo Fenoleda spanyol lovaghoz 1458-ban, mivel Alfonz közben meghalt. Facio ajánlásából megtudjuk, hogy a fordítás (görögből latinra) Pier Paolo Vergerio munkája, aki azt nem sokkal Zsigmond halála előtt, 1437-ben fejezhette be. A fordítást Aeneas Sylvius Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) találta meg „valahol Germániában”, s elküldte Nápolyi Alfonznak. A nápolyi udvar humanistái revideálták Vergerio fordításának szövegét, mivel - Aeneas Sylvius szerint - Vergerio fordítását szándékosan úgy készítette, hogy a szöveg ne haladja meg a latin irodalom terén csekély ismeretekkel rendelkező patrónusának képességeit. Ami számunkra fontos: az eredeti fordítás annak a Vergeriónak a munkája volt, aki 1418 óta Zsigmond szolgálatában állt, s végül hazánkban telepedett le, ismerte a gyermek Janus Pannoniust (aki Guarino-panegirikusában róla is megemlékezik) és Vitéz Jánost, aki pártfogolta. Szerepéről a magyarországi humanizmus megalapozásában később még szó lesz.

A Corvina-irodalomból tudni lehetett, hogy Arrianus műve egykor megvolt a budai könyvtárban, de a példány korábban nem volt ismeretes. Taddeo Ugoletto - Mátyás könyvtárosa - egy dátum nélküli leveléből tudjuk, hogy a kódex elkészült. Mivel Ugoletto 1487-ben indult Itáliába a Mátyás számára megrendelt kódexek ügyében, a jelenleg a Vatikáni Könyvtárban

őrzött Arrianus-kézirat keletkezésének idejét 1487-1490-re tehetjük. Hogy a másolat Mátyás számára készült, igazolja a címlapján látható címer.

A kódex írása - mai ismereteim szerint - megegyezik két másik corvináéval, melyeknek scriptora a nápolyi Clemens Salernitanus.

A díszítést illetően D. J. Ross a miniátort a firenzei Francesco Chericóban jelöli meg. Ezzel szemben más véleményt vetettem fel, találtam ugyanis a vonatkozó irodalomban egy másik, rokon stílusban díszített Arrianus-kódexet, melyet a nápolyi Christoforo Majoranna illusztrált. Ez a név a korábbi Corvina-irodalomban nem szerepelt, de megállapításomat elfogadta, vagy legalábbis nagyon valószínűnek tartotta a reneszánszkutatás egyik leghivatottabb szaktudósa, Balogh Jolán is.

A kódexnek azon alapján, amelyen az Arrianus-szöveg kezdődik, s amelyen Mátyás címere is van, egy portré látható, amit D. J. Ross a magyar király arcképének tekintett. Ez azonban tévedés: a mellkép Nagy Sándort ábrázolja. Már akkor is, de most is újra foglalkoztam a macedón uralkodó ikonográfiájával, és még a korábbiaknál is meggyőzőbb adatokat találtam. Messzire vezetne, ha ennek részleteit itt leírnám, de talán az sem véletlen, hogy körülbelül abban az időben, amikor az Arrianus-kódex készült, Lorenzo Medici egy Alexandros- és egy Dárius-domborművet küldött ajándékba Mátyásnak.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az új corvina előkerülése valósággal gyújtó szikraként lobbantotta föl kedvemet a több évtized óta paragon heverő humanizmus kori kéziratok kutatása iránt. Bizonyos voltam benne, hogy ha még a Vatikáni Könyvtárban is lehetett találni kódexet a budai könyvtárból, akkor érdemes, sőt szükséges ott és máshol is további ilyen irányú kutatásokat folytatni.

Egy másik tanulság - ami később is gyakran элем került -, hogy a miniatúrákat nem szabad csak mint dekoratív díszítéseket felfogni, hanem be kell hatolni azok mélyebb, szimbolikus értelmébe.

A harmadik tanulság, hogy a hazai kulturális emlékek felkutatása elsősorban a magyar kutatók feladata, mert legyen bármilyen magas készültségű is egy-egy külföldi tudós, hagyományainkat, történelmünket mi mégiscsak jobban ismerjük.

Petrus Cenninius, Mátyás király kódexmásolója

A D. J. Ross által fölfedezett Arrianus-kódexszel való foglalkozás közben kezembe vettem Nagy Sándor másik életrajzírójának, Curtius Rufusnak munkáját is, amelynek egy példánya egykor a budai könyvtárban is megvolt, s jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi. Mátyás király Curtius-kódexének másolója a firenzei Petrus Cenninius volt, aki 1467-ben készült el ezzel a munkával, melyet nevével is szignált. Egyenletes, szép, kalligrafikus írása - ma sem tudom, hogy miért - élményt jelentett számomra. Szerettem volna többet tudni róla, de sem rá; sem a budai könyvtár kódexeinek többi másolójára vonatkozóan nem találtam eligazítást Zolnai Klára kitűnő Corvina-bibliográfiájában. Ennek oka az lehetett, hogy mivel a corvinák a világ különböző könyvtáraiban szétszórva találhatók csak meg, eddig senki nem vállalkozott a kódexek speciális írástörténeti vizsgálatára. A korábbi kutatók idejében nem volt még mikrofilm és fényképezési technika, bár a későbbiek során tapasztalhattam, hogy ezek sem pótolják minden tekintetben az eredetiben való megfigyelést és összehasonlítást.

Nem volt más hátra, magamnak kellett megindítani az írástörténeti nyomozást, amely idővel elég széles hullámokat vetett, és sok eredményhez vezetett. Elkezdtem kutatni Cenninius szignált és szignálatlan kéziratei után, melyek közül néhányat már Fögel József corvina-jegyzéke is jelzett. Idővel sikerült ezek számát néhány újabbal gyarapítanom. A Curtius-kódex különösen érdekes, mivel ez volt a Nemzeti Múzeum könyvtárának első corvinája, melyet 1830-ban a neves műgyűjtőtől, Jankovich Miklóstól vásároltak meg. Jankovich saját kezű katalógust is készített az eladott anyagról. Ebben a Curtius-kódex leírásához azt az érdekes megjegyzést fűzte, hogy Petrus Cenninius, a kódex scriptora, azonos azzal, akit gyakran úgy említenek Mátyás király számadáskönyvei, mint aki több ezer forintot fizetett ki Mátyás király nevében firenzei másolóknak. Jankovich e megjegyzésének hitelessége aligha vonható kétségbe, azonban sajnos e fontos dokumentumok, Mátyás számadáskönyvei meglétéről vagy hollétéről a legszorgosabb utánjárással sem sikerült semmit kideríteni.

Cenninius másik szignált kódexe, melyet ugyancsak 1467-ben írt le, Frontinus hadtudományi tárgyú műve. Egy harmadik kódexet is 1467-ből datált, de ezt már nem szignálta. Az írás azonossága azonban kétségtelen. Ez Blondus Flaviusnak Róma régiségeiről szóló munkája, melyet a győri Püspöki Könyvtárban őriznek. Első ismertetője a múlt században élt neves régész, Römer Flóris volt.

E három kódexhez negyedikként a budapesti Egyetemi Könyvtárnak az a Suetonius-kódexe csatlakozott, mely egyike a Törökországból 1877-ben ajándékképpen visszaadott 35 kéziratnak, s melyet csupán mint kétes corvinát tartottak nyilván. Pedig már Csontos János, a múlt század második felének neves corvinakutatója is észrevette, hogy írása azonos a Jankovich-gyűjteményből származó Curtius-kódex írásával, s ugyancsak ő azt is megállapította, hogy „a szövegben és a margókon gyakori javításokkal találkozunk, melyek a görög idézetekkel együtt a Nyitrán javított corvina correctorától származnak”. A Nyitrán javított corvina nem más, mint az Egyetemi Könyvtár Tertullianus-kódexe, a „corrector” pedig - ahogy Fraknoi Vilmos később megállapította - Vitéz János. A kódex hiteles corvina volta körül felmerült problémák legfőbb oka a kódex csonkítottsága. Címlapja hiányzik, 12 iniciáléja közül 11-et kivágtak; kolofonjában sem a másoló neve, sem dátum nem szerepel. Csontos megjegyzése a kódex másolójáról és emendátoráról elkerülte a későbbi kutatók figyelmét, és így sem Fraknoi, sem Hoffmann Edit nem említik. Így azáltal, hogy a már Csontos által észrevett írásazonosságot végérvényesen megállapítottam, egyben a Suetonius-kódex hiteles corvina volta is világossá vált.

A hazai corvinák átvizsgálása Cenninius írása szempontjából meglepetést is tartogatott. Két kódexről elsőként állapítottam meg, hogy Cenninius írta le őket. Az egyik az Országos Széchényi Könyvtár Basilius-kódexe, a másik ugyanott az Asconius Pedianus, mind a kettő corvina. Mind a két kódex azok közül való, melyeket az I. világháború utáni ún. velencei kultúregyezmény (1933) értelmében adott át nekünk a bécsi Nemzeti Könyvtár. A Basilius-kódexet Csontosiné még mint a bécsi könyvtár kódexét ismerteti, Hoffmann Edit pedig később megállapította, hogy benne Mátyás címere Vitéz Jánoséra van ráfestve. Nincs azonban benne az az ajánlás, melyet a mű fordítója, a Görögországból Itáliába telepedett Georgius Trapezuntius Vitéz Jánoshoz írt, s melyet egy másik bécsi kódexből ismerünk. Így a címer átfestése nem támasztja alá azt a sokat vitatott elméletet, hogy Mátyás király konfiskáltatta volna a hozzá hűtlen érsek könyvtárát. A konfiskálásban egyébként Hoffmann Edit nem hitt, s véleményéhez én is csatlakozom. (Erről részletesebben is szó lesz majd a vonatkozó fejezetben.)

A másik kódex, melyet írása alapján Cenninius munkái közé kell sorolnunk, a már említett Asconius Pedianus Cicero-kommentárja. Főgel József corvinajegyzékében, mely 1927-ben, s a Hoffmann Editében, mely 1929-ben jelent meg (ezeknél újabb a Bibliotheca Corviniana 1967-ik évi első kiadása számára készült), a kódex a bécsiek közt mint Nicolaus Pupiensis szignálatlan írása szerepel. E másoló személyéről semmi közelebbit nem tudunk, de egy szignált kódexe található Bécsben. Módomban volt megállapítani, hogy Nicolaus Pupiensis írása ugyan igen hasonlít Cenniniuséhoz, de nem azonos vele, s hogy az Asconius Pedianus kétségkívül Cenninius írása.

Így tehát csupán a hazai anyag vizsgálata alapján hat olyan corvinát tarthattam számon, melyek Cenninius kezéből kerültek ki, s ehhez a továbbiakban még két külföldi, illetve külföldön őrzött corvina csatlakozott. Az egyik már régóta ismert volt, ez a jelenleg Berlin-Dahlemben őrzött Livius-Curtius-Sallustius-kódex, a másik pedig - de erről majd később.

Mindenesetre az a körülmény, hogy a fennmaradt corvinák között viszonylag nagy számban találhatók Cenninius által másolt kéziratok, fölvetette bennem azt a gondolatot, hogy talán a Cenninius által leírt más kódexek között is akadhat még corvina. Ez az akkor még bizonytalan és teljesen elméleti alapon álló feltételezésem később fényesen beigazolódott.

A véletlen is segítségemre sietett: nem sokkal Cenninius-tanulmányom megjelenése után egy különnyomat érkezett címemre. A cikk szerzője Ruyschaert José, a Vatikáni Könyvtár munkatársa nyilván elolvashatta tanulmányom francia nyelvű kivonatát, és erre kívánt reflektálni munkája megküldésével. Ruyschaert cikkében összesen 18 olyan kéziratot sorol fel, melyeket kétségtelenül Cenninius írt le. A jegyzékben az általam akkor ismert 6 kézirat közül csak kettő szerepelt, azok, amelyek szignálva voltak, és nyomtatott katalógusokban is szerepeltek. A tanulmány így is rendkívül érdekes volt számomra, és kiszélesítette kutatásaim körét. Utólag visszagondolva is érdekes megemlíteni, hogy a Ruyschaertnél felsorolt egyik kódexről később - 1973-ban - sikerült megállapítanom, hogy corvina. Akkor nem tűnt fel nekem különösebben éppen ez a kódex, és arra, hogy esetleg köze lehet a budai könyvtárhoz, azért sem gondolhattam, mivel a cikkíró ezt a körülményt nem említette, valószínűleg észre sem vette.

Később Ullmann írástörténeti munkájában is megtaláltam a Cenninius által írt kódexek felsorolását, de ebben csak 17 tétel szerepelt, és nem volt teljesen azonos a Ruyschaert-féle listával. Ettől kezdve az összes Cenninius által írt kódexek adatait gyűjteni kezdtem, anyagom jelenleg 34 tételből áll. De feldolgozása csak akkor volt lehetséges, ha már mindegyiket kézbe is vehettem.

A Cenninius-kérdéssel kapcsolatban az is kiderült, hogy ez a másoló a kódexeket nemcsak leírta, hanem minden bizonnyal maga is díszítette, mivel minden általa leírt kézirat miniatúradíszje hasonló: egyszerű, firenzei indafonatos.

Feleletet kellett találni arra a kérdésre is, hogy vajon hogyan került kapcsolatba a firenzei másoló a budai udvarral? Nagy általánosságban véve persze bizonyára ugyanúgy, mint a többi humanista tudós, művész és könyvmásoló: az Itália és hazánk között ebben az időben fennálló szellemi, kulturális és politikai kapcsolatok révén. Nem látszik lehetetlennek azonban, hogy amikor Janus Pannonius 1465-ben Firenzében is megfordult, itt és ekkor ismerkedhetett meg Cenniniusszal. Janus fölkereste a neves firenzei könyvkereskedőt, Vespasiano da Bisticcit, aki maga köré gyűjtötte a legjobb könyvmásolókat, köztük Cenniniust is. A közvetítés Janus személyén keresztül történhetett, erre mutat az is, hogy nemcsak Mátyás, hanem más magyar humanisták számára is másolt kódexeket Cenninius, így Vitéz János és Nagylucsei Dóczy Orbán számára is (bár lehet, hogy ez a kódex eredetileg Janusé volt).

Vespasiano élete végén megírta emlékezéseit azokról a nevezetes emberekről, akikkel kapcsolatban állt. A magyar humanisták közül csak hárman szerepelnek ebben: Vitéz János, Janus Pannonius és Handó György. Mátyás királyról nem emlékezett meg, pedig bizonyos, hogy szállított számára kódexeket. Vitézről szólva csak annyit említ Mátyással kapcsolatban, hogy a király túl szigorúan bánt ezzel a hívével. Az 1472-es eseményekre célzott. Lehetséges, hogy Janus és Vitéz bukása után Cenninius kapcsolatai is megszűntek a budai udvarral. Vagy akár megfordíthatjuk: Vespasiano éppen a Janusszal és Vitézzel kapcsolatos ügyek miatt nemigen szívelte a magyar királyt. S ez lehet az oka annak a jelenségnek, hogy 1472 után Cenninius sem dolgozott többé Mátyás számára.

A Cenninius-kérdéssel való foglalkozás során végképp világossá vált az írástörténeti terület teljes feldolgozatlansága a budai könyvtárt illetően. Ebből az is következett, hogy az e téren folytatható kutatások még sok új eredményt hozhatnak. Ehhez azonban tanulmányozni kellett elsősorban magukat a kódexeket, azonkívül a humanista írástörténet irodalmát és végül - de nem utolsósorban - a hazai XV. századi írásokat, melyek története nem volt és tulajdonképpen ma sincs megírva.

A párizsi Petrarca-Dante-kódex

Az Arrianus-kódex előkerülését két újabb corvina felfedezése követte - ugyancsak a külföldi irodalom alapján. Mindkettőre könyvtári kollégám, Borsa Gedeon bukkant rá különböző forrásokban. Az egyiket, az Aulus Gelliust nálunk ő ismertette elsőként, a másikat, a Petrarca-Dante-kódexet átengedte nekem. Bár egyelőre csak a meghozatott mikrofilm alapján foglalkozhattam vele, egy rendkívül szép reneszánsz kódexet ismerhettem meg alaposan, de ehhez még jobban el kellett merülnöm a kódexkutatás ismereteinek elsajátításában.

A Petrarca-Dante-kódex corvina voltát, illetve ennek lehetőségét a firenzei tudós műgyűjtő-kutató, Tammaro de Marinis vetette fel, ugyanaz, akinek a nápolyi Aragón-könyvtárról szóló négykötetes nagy művére már az Arrianus-kódex miniátorának megállapításánál is támaszkodhattam. De Marinis szerint, akinek egyik legfőbb szakterülete a könyvkötéstörténet, a párizsi kódex eredeti, egykorú kötésének négy sarkában Mátyás hollói láthatók, s a kötetet díszítő francia liliomos címerek alatt is bizonyára Mátyás címere volt. A kódex tartalmával ő nem foglalkozott.

A kézirat kötésének fényképmásolata alapján is meg lehetett állapítani, hogy a rajta látható madarak Mátyás hollóihoz hasonlítanak, és leveles faágon ülnek, csak a kétségtelen hitelességüket igazoló gyűrű nincs a csőrükben. Nem akartam sem De Marinis tekintélyére, sem az esetleg kétségbevonható hitelességű madarak meglétére hivatkozni, ezért széles körű kutatásba kezdtem, hogy más, biztos alapot találjak a kódex corvina voltát illetően.

A kézirat Petrarca és Dante (ebben a sorrendben) költeményeit tartalmazza: a szöveget 1475-76-ban az az Antonio Sinibaldi másolta, aki egyike volt kora legszebben író scriptorainak, s akinek, nem egy munkája került a Corvina-könyvtárba. A hófehér pergamenre írt kódexet hét egészlapos miniatura díszíti, melyet a firenzei miniátor, Francesco Cherico egyik legszebb, hiteles munkájaként tartanak nyilván. A kéziratban jelenleg látható kettős címer azonos XII. Lajos francia király címerével. A két címert azonban csak két korona fogja össze, s ez nem a francia, csupa liliomból álló koronához, hanem ahhoz a Mátyás-címerhez tartozóhoz hasonlít, amelyet a corvinákban láthatunk. A kódex eredetileg azért sem lehetett XII. Lajosé, mivel ő csak 1498-ban lépett trónra.

Már a kódex első ismertetője, a párizsi Bibliotheque Nationale könyvtárosa, A. Marsand is felismerte, hogy a kódex első címlapja a kódex egész tartalmának szimbolikus összefoglalója. Ezen a lapon a színes virágos miniatúrák keretbe foglalt középkép egy folyóba süllyedni készülő hajót ábrázol, melyből egy Petrarca arcvonásait viselő alak babérfa ágaiba kapaszkodva kimenekül. A kép egyértelműen arra vonatkozik, hogy a költő az élet viharából a hírnévhez menekül. A kéziratban olvasható művek között első helyen Petrarca *Trionfi*-ja, a költő egyik késői műve áll, inkább filozófiai, mint lírai tárgyú. A „trionfo”, az ókorból átvett diadalmenet itt szimbolikus jelentéssel az emberi élet legfőbb mozzanatait állítja elénk. Ezek között a szerelem diadala az első, de Ámor diadalát legyőzi az erényé, amit viszont legyőz a halál. A halál fölött győzedelmeskedik a hírnév - a reneszánsz ember számára oly kíváncs diadal! Majd efölött is győz az istenség, az örökkévalóság.

Visszatérve a címlapképhez: a már leírt jelenet egy tájat ábrázol, előtérben egy folyóval, melynek mindkét partját erős várfalak övezik, a háttérben viszont magas hegyen egy vár áll. Marsand a várost Avignon látképének tartotta, valószínűleg azért, mivel Petrarca életére gondolt. A költő szemében ez volt a „bűnös város”, ahonnan arquai magányába menekült. Magam azonban nem tudtam olyan látképet találni Avignonról, amely a kódexbeli tájhoz hasonlított volna. Jellegetessége egészen más vidéket juttatott eszembe: a Duna-kanyart

Visegrádnál. Bárki ellenőrizheti állításom realitását, aki Nagymaros felől kel át a Dunán Visegrádra. Magam is megtettem ezt az utat a kódexbeli kép ellenőrzésére, mégpedig nem is egyedül. Kénytelenek voltunk tudomásul venni a tényeket: a kódexbeli kép teljesen megfelelt a visegrádi tájnak.

Visegrád ábrázolása egy kódexben, amely Petrarca és Dante lírai verseit tartalmazza, s abban az évben készült el, amikor Mátyás és Beatrix házasságot kötöttek, kézenfekvő megoldást kínált a szép kézirat keletkezéséhez: Mátyás készítette azt - talán nászajándék gyanánt - menyasszonya, felesége számára. Így az egy - és nem francia - koronával összefogott kettős címer is eredetileg Mátyás és Beatrix címere kellett hogy legyen. Az ábrázolás további magyarázatához tartozik az is, hogy ebben az időben Visegrádon őrizték a magyar királyi koronát.

Messzire vezetne a címlapkép minden egyes kis részletének magyarázata; a lényeg az, hogy motívumaiban, ábrázolásaiban minden „trionfó”-t meg lehet találni, kivéve a halál diadalát, ami talán ezen a helyen nem illett volna az alkalomhoz.

Arra nézve, hogy az értékes kézirat hogy kerülhetett Franciaországba, kétféle elméletet is megpróbáltam felállítani. Az egyik: Beatrix Mátyás halála után is magánál tartotta a kódexet, és elvitte Nápolyba, amikor végleg elhagyta Magyarországot (1500). A következő évben Nápoly és környéke a francia király kezébe került. Így semmi akadálya sem lehetett annak, hogy XII. Lajos magával vigye a kódexet saját könyvtárába.

A másik feltételezés szerint, ha a kódex Magyarországon maradt, akkor talán Candale-i Anna, II. Ulászló felesége küldhette el Párizsba nagynénjének, Anne de Bretagne-nak, aki nagy bibliofil hírében állt.

Akárhogy is történt, elméletem, melyet a kódex mikrofilmje és fényképei alapján állítottam fel, csak részben talált elfogadásra: Kardos Tibor elsőként fogadta el örömmel mint új corvinát. Jóval később azonban, amikor 1974-ben először volt alkalmam kézbe venni Párizsban a kódex eredetijét, olyan mozzanatokat találtam benne, melyek kétségtelenné tették annak addig bizonytalan corvina voltát. Ekkor azonban már késő volt ahhoz, hogy a kézirat szép címlapja Corvina-kötetünk második kiadásának illusztrációi közé bekerülhessen.

A corvinák többi másolója

A Petrus Cenniniusszal való részletes foglalkozás nyomán ismét újra és újra fölmerült a kérdés: kik voltak, kik lehettek a corvinák többi másolói, mit lehet erről a kérdéssel az adott lehetőségek között kinyomozni? Egyenlőre csak a hazai kódexanyag állt rendelkezésemre, és az itthon megtalálható irodalom. Igyekeztem ezek alapján minden a Corvina-könyvtárral kapcsolatos másoló nevét összegyűjteni, írástípusokat megismerni. Hamarosan felmerült az anyag rendezésének, az írások típusba sorolásának igénye is. Természetesen figyelembe kellett venni a külföldön őrzött corvinákat is.

Ebben hamarosan segítséget jelentett, hogy férjem is körülbelül velem egy időben kezdett el foglalkozni a Corvina-könyvtár történetével, de ő egészen más oldalról közelítette meg a kérdést. Neki az tűnt fel ugyanis, hogy bár egyesek szerint „már mindent tudunk a budai könyvtárról”, csak éppen azt nem, hogy hány darabból állhatott, mekkora lehetett Mátyás uralkodása idején. Mind ehhez, mind írástörténeti kutatásaimhoz szükségünk lett volna, legalább mikrofilmen, az összes corvinára. Az összes corvinák! Akkori ismereteink szerint 13 ország 42 könyvtárában őrizték őket.

Mivel a mikrofilmek meglehetősen drágák voltak, és amellet legtöbbjük elkészítése deviza-igényes is, nem lehetett arra gondolni, hogy egyszerre meghozassuk őket. Ezért hát két könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár segítségével megkezdtek a corvinák mikrofilmjeinek beszerzését. Ugyanakkor levelezés útján is fölvevük a kapcsolatot a külföldi könyvtárakkal. Felosztottuk egymás között az országokat. A munka során nem egy esetben érdekes dolgok derültek ki.

Így például az egyik oxfordi kódexről bebizonyosodott, hogy korábban tévesen sorolták be a corvinák közé. Címe (*Liber Sancti Albani imperatoris filii, a Hungariae rege quondam in filium adoptati* stb.) megtévesztette a Bodleian Library kéziratának katalógusát készítő H. Coxe-ot, aki feltételezte, hogy a kódexben látható címer Mátyásé. Később Hevesy „megállapította”, hogy a címer az Aragón-családé, s egy fordítási tévedés alapján azt írta, hogy a címer fölött holló van (crown - crow, bár ez utóbbi jelentése: varjú). Ezen az alapon a kéziratot - amit eredetiben nyilván nem látott - a hiteles corvinák közé sorolta. Végül is az oxfordi könyvtár kéziratárának munkatársa, a humanizmus kori írások ez idő szerint világviszonylatban is legjobb ismerője, Albinia de la Mare állapította meg, hogy a kódexbeli címer Anjou Renée, s a korábbi kutatókat az tévesztette meg, hogy ebben is, mint az Anjou-család címerében máshol, szerepelnek a piros-fehér magyar pólyák.

Itt és ezzel kapcsolatban említem meg, hogy férjem és én is hosszú évek óta levelezésben állunk Albinia de la Maréval. Személyesen ma sem ismerjük, de a többszöri levélváltás során igen sok ismeretlen adatra hívta fel figyelmünket, s több corvina és Vitéz János-kódex ismeretét neki köszönjük. Nevét még többször említenem kell majd.

Lassan elérkezett az idő, hogy az összegyűjtött írástörténeti vonatkozású anyagot tanulmányban is feldolgozhattam. Először persze csak a név szerint ismert scriptorok kerülhettek sorra. Mindegyiknél megállapítottam az írástípust, és közöltem az általuk másolt kódexek adatait, akár corvinák voltak azok, akár nem.

A munka során sikerült néhány szignálatlan kódex írását egy-egy név szerint ismert másolóéval azonosítanom. Tanulmányom először magyar nyelven jelent meg, azonban úgy éreztem, hogy a téma írástörténeti szempontból eléggé közérdekű, és így francia fordításban megküldtem a szaktudomány jelentős kodikológiai folyóirata, a *Scriptorium* szerkesztőségének. Bizonyos, hogy nem csekély mértékben kitűnő francia fordítóm (Praznovszky Iván)

érdeméből, de azonnal és „feltétel nélkül” elfogadták a cikkemet. Ez igen sokat jelentett számomra, de mint később kiderült, nemcsak publicitást, hanem az első komolyabb kritikát is, amiből szintén sokat tanultam.

Emanuele Casamassima, akkor még a római Nemzeti Könyvtár kéziratárának vezetője, ellátogatott hazánkba, s úgy látszik, felkeltette érdeklődését a Corvina-könyvtár scriptorairól megjelent tanulmányom. Reflexióiban, melyek magyarul és olaszul is napvilágot láttak, részben elismerte eredményeimet, részben azonban vitába szállt velük. Megjegyzéseit fontolóra vettem, de komoly válaszra csak később nyílt alkalmam, amikor már írástörténeti tapasztalataim és ismereteim jóval gazdagabbak lettek. Egyébként legmegszívlelendőbb kifogása éppen arra vonatkozott, hogy még nincs tisztázva a fontos kérdés: mely kódexeket másolták Budán magyar scriptorok. A már említett okból erre a kérdésre is csak jóval később tudtam választ adni. Nem maradt fenn ugyanis egyetlen olyan corvina sem, amelyben jelezve lenne, hogy Budán készült. Így csak nagy körültekintéssel lehetett megkísérelni, hogy erre vonatkozóan következtetéseket vonjak le.

Kapcsolatom a Scriptorium szerkesztőségével, név szerint F. Masai-val, még egy érdekes eredményt hozott: felszólítást kaptam, hogy küldjem be a folyóirat évenként megjelenő nemzetközi kodikológiai bibliográfiája számára mindazoknak a cikkeknek, tanulmányoknak adatait és rövid ismertetését, melyek nálunk megjelentek és megjelennek. Több éven át mintegy 150 ilyen adatot küldtem Brüsszelbe, s ezek meg is jelentek.

Az első olaszországi tanulmányút corvina ügyben (1964)

Már kora ifjúságomtól kezdve legfőbb vágyam volt, hogy Itáliába utazhassak. Vonzott a Via Appia képe, és bár nem volt szaktárgyam, sokat foglalkoztam az olasz nyelvvel és persze a művészettel is. Ez a vágyam már korábban teljesült - legalábbis részben -, amikor szüleimmel, illetve egyedül megismerhettem valamit abból a sok szépségből, amit Olaszország őriz. Amikor végre alkalmam nyílt arra, hogy ottani könyvtárakban is kutathassak, minden lehetőséget és időt megragadtam erre és a műemlékekben való gyönyörködésre, múzeumlátogatásra csak az ezenfelül maradó idő szolgált.

Ma is hálával gondolok mindazokra, akik számomra ezt az első tanulmányutat lehetővé tették. A négy hétre szóló terv során útba akartam ejteni mind a nyolc olasz várost (Velence, Verona, Milánó, Parma, Modena, Firenze, Volterra, Róma), ahol corvinákat őriztek, összesen 43-at. Azóta ez a szám növekedett, mivel az évek során ebben az országban is találtunk újabb, Mátyás könyvtárából származó kódexeket.

Fölkerestem a firenzei Laurenziana könyvtárt, és áttanulmányoztam az ott őrzött hiteles és kétes corvinákat. Itt is, mint kivétel nélkül minden olasz könyvtárban, minden különösebb nehézség nélkül kézbe adták az összes tanulmányozni kívánt kéziratot. Kutattam Firenzében a Biblioteca Riccardianában és a Nazionaléban is, mindkét helyen Cenninius kéziratai után. Minthogy ez az utam első ismerkedés volt az addig csak reprodukcióból ismert anyaggal, és mivel időm is elég szűkre szabott volt, munkám főleg arra korlátozódott, hogy pontosan kijegyzeteltem a tanulmányozott anyagot, és természetesen gyönyörködtem a szép kódexekben.

Egyetlen firenzei „fölfedezésem” a háromkötetes nagy Bibliával, illetve annak csupán egyik illusztrációjával volt kapcsolatos. A harmadik kötet előtt ugyanis, egész lapot betöltő miniatúrán, az imádkozó Dávid királyt ábrázoló kép látható, amely Gherardo és Monte di Giovanni munkája. Ezt a képet nemcsak a testvérpár, hanem az egész XV. századi firenzei miniatúraművészet egyik legkiemelkedőbb alkotásaként tartják nyilván.

A nagyvonalú, messzemenő gondossággal kivitelezett kompozíciót egyetlen nagy diadalívként veszi körül a gazdagon díszített lapszélkeret. A képnek, amit körülfog, főalakja az előtérben térden állva könyörgő Dávid király. A háttérben s a lapszélkeret alján jeleneteket látunk Dávid életéből. A kép legérdekesebb és minket közelről érintő része az a három személy, aki a térdelő Dávid feje mögött balra látható. A középső félreismerhetetlenül Mátyás király, tőle jobbra liliomos jogarral és koronával a profiljáról is felismerhető VIII. Károly francia király.

Mátyástól balra egy, hosszú fekete haján diadémot viselő, kék alapon aranyliliomos ruhájú alak áll, akinek a személye vitatott volt.

Vajon Corvin Jánost vagy a török trónkövetelő Djem herceget ábrázolja-e? Én arra az eredményre jutottam, hogy sem egyiket, sem másikat. Egy nőalakot ábrázolt itt a miniátor, mégpedig vagy Beatrix királynét, vagy Anne de Beaujeu francia régens hercegnőt.

A korábban látott fekete-fehér reprodukción ugyanis megtévesztően hat a leomló fekete hajfonat: olyan, mintha a ruha prémszegélye lenne. Az eredetin viszont látszik, hogy az a haj, s hogy a ruha hátul mélyen kivágott. A fejdísz is inkább nőre, mint férfira enged következtetni. Ami azt a kérdést illeti, hogy miért került ez a három történelmi személy a képre, erre nézve csak teóriák vannak. Minthogy a francia király jobb karjával a háttérben megfestett csatajelenet felé mutat, ennek alapján arra gondolhatunk, hogy a jelenet valószínűleg célzás: a francia-magyar szövetség - melyről tárgyalások folytak - alkalmat nyújthat a közös ellenség - a török - legyőzésére.

Firenzéből még Volterrába is elutaztam, ami innen mintegy 150 km-nyire fekszik, egy elég magas hegy tetején, mint az etruszk eredetű városok általában. Itt csupán egyetlen kódexet őriznek egy magángyűjteményben, mely egyúttal az egyik leggazdagabb etruszk múzeum is Itáliában. Ez a kódex, amely egy, a Corvin János és Bianca Maria Sforza eljegyzése alkalmára készült beszédet tartalmaz, Mátyás király egyik legszebb, legélethűbb portréját is magában rejt.

Majd Velencében szálltam ki a vonatból, a Marciana könyvtárban megnéztem a corvinákat. Ezek között van számomra talán legszebb corvina: az Averulinus-kódex. A velencei könyvtárral és magával a várossal csak 9 évvel később kötöttem szorosabb ismeretséget, amikor anyagot gyűjtöttem egy lassan kialakuló teóriámhoz. De erről majd később lesz szó.

Veronában is megnéztem azt a három kódexet, mely közül kettő, eredeti corvinakötése alapján hiteles budai kódex. A harmadikról csak most nemrég állapítottam meg - mikrofilmje alapján -, hogy benne a lapszéli bejegyzések Vitéz János kezétől valók - így nyilván ez is corvina lehetett.

Milánóban a Trivulziana könyvtár két corvináját tanulmányoztam, melyekről azonban semmi újabb nem derült ki. Szerettem volna kutatni a híres Ambrosiana könyvtárban is, de mivel éppen másnap készültek zárni, nem volt idő a katalógus átnézésére. Azt a felvilágosítást kaptam ugyanis, hogy csak az anyag teljes katalógusának átnézésével találhatok érdeklődési körömbe vágó anyagot.

Milánóból Modena felé indultam útnak, de közben pár órára kiszálltam Parmában is, egyetlen kódex kedvéért. Itt őrzik ugyanis a Beatrix királynénak ajánlott *De institutione vivendi* c. kéziratot, melyben a szerző, Diomedes Carafa, tanácsokat ad a jövőbeni magyar királynénak, hogy hogyan viselkedjék Magyarországra utazása közben és később, Mátyás feleségeként. Ezt a kódexet már több reprodukcióból is ismertem, de egyik képe sem tetszett nekem. Az eredeti viszont nagyon szép volt: a szöveget elejétől végig arany betűkkel írták a zöldre és lilára festett pergamenre. Úgy látszik, ennek a kódexnek nem jó a „fényképarca”.

Halkonzervből és gyümölcsből álló szerény ebédemet a parmai kastély - ez Napóleon bukása után Mária Lujzának szolgált lakhelyül - parkjában, egy padon ülve fogyasztottam el, és néztem a kis tó vizén úszkáló fekete hattyúkat.

Modenába érkezve egyetlen szállodát találtam, ahol szerencsére bőven volt hely, mivel Modena nem „turisztikai város”, és nincs berendezkedve idegenforgalomra. Pedig már csak a XII. század elejéről származó dómjának megtekintése is megérné a fáradságot. Az Este-könyvtárban 15 corvinát őriznek, melyeket egyenként áttanulmányoztam. Ehhez egy teljes hétre volt szükségem. A kódexeket a könyvtár nemrég újrakötötte - kivéve azt az egyet, melynek eredeti corvina bőrkötése van. A Modenában őrzött corvinák átnézése közben láthattam, hogy bár természetesen ezek is a XV. században készültek, állaguk egészen elsőrangú, és a miniatúrák mindenütt - a címlapokon is - eredeti, friss színeikben ragyogtak. Sajnos ezzel szemben a hazaiak a gyakori, tartós kiállítás következtében jóval fakóbbak, szürkébbek lettek. Az a két budapesti kódex is, mely Modenából került haza.

Mikor Modenából Rómába utaztam, pár órára kiszálltam Bolognában is, hogy legalább képet alkothassak magamnak erről a városról, amely a magyarországi tanulók és tanárok szempontjából is olyan nevezetes. Milánói tapasztalatom alapján, az állomási ruhatárban sorra kerülén, éppen kezdtem kinyitni kofferemet, de a tisztviselő nevetve szólt: „Hagyja csak, tudjuk, hogy nincs benne bomba.” Bologna egyébként egészen más volt, mint vártam, de hát ez már így szokott lenni.

Rómában szállást kaphattam a Via Giulián, a Collegium Hungaricumban. Az épületet már ismertem, és úgy jöttem ide, mint aki hazaérkezik. Augusztus lévén, a Vatikáni Könyvtár zárva volt, de J. Ruyschaert segítségével - akivel személyesen csak ekkor ismerkedtem meg - két napra engedélyt kaptam, hogy a corvinákat megnézhessem. Ekkor láttam először az Arrianus-kódexet, a gyönyörű *Breviárium*-ot és a többi budai eredetű kéziratot.

Rómából az Italien Expresszel egyenesen Bécsbe utaztam, azzal az elhatározással, hogy néhány napnyi időm alatt még megpróbálom átnézni az Österreichische Nationalbibliothek corvináit is, összesen 34-et. Bele is fogtam ebbe a munkába, de az utolsó nap újabb „pech” ért: reggel, amikor fáradtan és egy kis utazási lázzal még egyszer be akartam menni a könyvtár kéziratárába, a nagy forgalmú Augustinerstrassén egy autó elütött. Rendőség, mentők, jegyzőkönyv és mindenek fölött: rettentő lábfájás. A mentőorvos ránézéssel megállapította, hogy a lábam nem tört el, és azt javasolta, hogy utazzak haza, és gyógykezeltessem magam itthon. Közölte, hogy „még jobban is fog fájni” a zúzott láb, de gyógyszert nem adott. Mit volt mit tenni - miután szétszóródott holmimat behozták a járókelők - harisnyám-szakadtan, világos vászonszoknyámon nagy olajfolttal, felvászorogtam a kéziratárba - IV. emelet, lift nincs -, és tovább néztem a kódexeket.

Itthon kiderült: valóban nem volt törés, csak igen súlyos zúzódás, amivel egy hónapig nyomtam az ágyat. Jó félévbe telt, amíg teljesen helyrejöttem.

Cyprianus és Martialis

Corvina-nyilvántartásunkban összesen három olyan kódex szerepelt, amely még akkor is magántulajdonban volt: mind a három Angliában. Az egyik a Holkham Hall-i *Evangelistarium*, amely ma is Lord Leicester birtokában van. A másikat, a *Martialis*-t, Major J. R. Abbey őrizte salisburyi könyvtárában. A harmadik, egy *Cyprianus-kódex* ismeretlen helyen volt, úgyhogy ennek földerítése ügyében levelezni kezdtünk. Mivel az említett felosztásban nekem jutott Anglia, én leveleztem. Ennek során hamarosan kiderült, hogy ki a kódex jelenlegi tulajdonosa, és hogy a kötetet a közeljövőben a híres londoni Sotheby cégnél árverezni fogják. Miután ezt megtudtam, azonnal följegyzéssel fordultam a könyvtár vezetőségéhez: itt az alkalom, meg kellene kísérelni a Cyprianus-kódex megszerzését. A könyvtár vezetőiből nem hiányzott a kellő megértés, és azonnal lépéseket tettek a szükséges deviza - árverésről lévén szó, persze nem lehetett tudni, hogy mennyi - megszerzésére, illetve a dolog engedélyezésére. Ez sikerült is, és a leggyorsabb utat választva, londoni követségünk megbízottat küldött ki az árverésre. Támogatta őt (nem anyagilag, csak „üzletileg”) egy Angliában élő másik hazánkfi (akinek a nevét nem tudom), és így sikerült megszerezni az értékes kódexet. A magyar megbízott valóban elismerésre méltó gyorsasággal szerezte meg innen-onnan a hatalmas összeget, amit három napon belül kellett kifizetni. Ezután kofferjébe tette a kincset érő kódexet, s hazarepült vele Budapestre. (Ezt csak azért említem, mivel egyszer régen hasonló eset történt egy firenzei árverésen, de végül is az olasz hatóságok nem engedélyezték a kódex kivitelét, úgyhogy az ma is a Laurenzianában van.)

Tudományos ügyben folytatott levelezésünk így tulajdonképpen módot adott egy újabb corvina megszerzésére. A könyvtár vezetősége is elismerte, hogy ha idejében fel nem hívom a figyelmet az árverésre, nem lett volna elég idő az anyagi eszközök biztosítására. E szóbeli elismeréssel szemben, mely nyilvánosan is elhangzott, az az illető - akinek a nevét sem tudom, de megjegyzésem nem is az ő személyének szól - magas állami kitüntetést kapott a kódex megszerzéséért.

A Cyprianus-kódex nem a legdíszesebbek közül való, de kifogástalan állapotban maradt meg, gazdag, indafonatos címlapján kívül 2 díszesebb és 42 egyszerű iniciálé van benne. Szövege pedig azért értékes, mivel kiadatlan fejezet is van benne. Ez tehát mindenképpen igen jelentős szerzemény volt, s 1941 óta, amikor az Ernst-gyűjtemény árverésekor vették meg a Baptista Mantuanus-corvinát, a nemzeti könyvtár első ilyen gyarapodása. A kódexet hónapokon át a kiállítási tárlóban kellett tartani, és megható volt látni: emberek tömegei jöttek, hogy láthassák. Cikkek, riportok jelentek meg a nevezetes eseménnyel kapcsolatban, szóval nagy siker és nagy öröm volt az egész ország számára.

Ehhez a történethez érdekes utójáték csatlakozott. Kevesen tudnak róla, és így talán nem érdektelen, ha megírom. Úgy látszik, egyesek Angliában is felfigyeltek rá, hogy „a magyarok” corvinavásárlása milyen feltűnést keltett. Valaki, akinek a neve csak később derült ki, Angliában élő magyar barátján keresztül kapcsolatot keresett az Országos Széchényi Könyvtár akkori vezetőségéhez, mondván, hogy neki is van egy corvinája, amit szívesen adna ajándékba a magyaroknak, ha viszonzásul egy hasonló értékű, angol vonatkozású kódexet kaphatna cserébe.

A felajánlott kódex ismeretes volt a Corvina-irodalomból, sőt címlapját is ismertük reprodukcióból. A hiteles corvinák jegyzékeiben csak Hevesynél szerepelt, mivel a későbbi kutatók megállapították, hogy a kézirat nem származhat a budai könyvtárból. Mindamellett az illetékesek úgy határoztak, hogy néhány napra meghívják az illetőt kódexével együtt Budapestre. A vendég meg is érkezett. A nemzeti könyvtár Széchényi-termében történt a kódex

bemutatása, melyre az összes érdekelteket, köztük mint szakértőket, minket is meghívtak. Egyöntetűen az a vélemény alakult ki, hogy a kódex nem lehet corvina, mivel mind írása, mind díszítése alapján föltétlenül 1500 utáninak kell lennie.

A kézirat címlapján látható Medici-címer alatt semmilyen korábbi címer nyoma nem látszott. Baloldalt vannak az M A sziglák, nem úgy, mint némelyik budai kódexben, a címer mellett kétoldalt.

A tulajdonos engedélyt adott arra is, hogy fölvigyük a kéziratot az Országos Levéltárba, hogy lapjait ultraibolya világításnál is tanulmányozhassuk (ilyen lámpa akkor a nemzeti könyvtárban még nem volt). Ketten mentünk fel a kódexszel, férjem és én. Amit a Silvania-lámpánál láttunk, meglepő volt. A pergamennek látszó anyagon vízjegyek tűntek elő, mégpedig nem is akármilyenek: verzális betűket láttunk egészen tisztán. Nem értettük a dolgot. Tanulmányoztuk a kérdés szakirodalmát, s két neves külföldi szakértőt levélben kerestünk föl.

Mindössze annyi derült ki, hogy már a XVI. században is gyártottak a pergamenhez igen hasonló, azt utánzó papírt. A verzális betűk mint vízjegyek azonban csak a XVIII. században voltak használatosak. Ezért számolni kellett azzal a föltételezéssel is, hogy a kódex későbbi korból származik. Meglepő volt a címlap miniatűrjében a meanderszalag-motívum is, ezzel addig sehol nem találkoztam. Végeredményben nem sikerült a rejtélyt teljesen megfejteni, de az bizonyos, hogy a kódex nem XV. századi, és így nem is lehet corvina. Annyi azonban kiderült - a név alapján -, hogy az angol tulajdonos azonos volt azzal, aki a Cyprianus-kódexet árverésre bocsátotta. Nyilván a tudományos hírnevére büszke Sotheby cég sem vállalta a kódexnek mint corvinának áruba bocsátását, a tulajdonos viszont azt remélte, hogy nagyobb értéket kaphat érte a magyaroktól, akik - ahogy ő gondolta - már a Corvina hírnevét viselő kódexért is hajlandók nagyobb anyagi áldozatra. Azt hitte, olyan kódexet kaphat itt, amit Angliában kedvezőbben értékesíthet, mint egy jelentéktelen XVI. századi kéziratot. Eddig a történet. Dokumentumai mind megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár aktái között.

Időközben megtudtuk, hogy a Martialis-kódex tulajdonosa, J. R. Abbey elhalálozott. Férjem a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárán keresztül akciót indított a kódex megszerzése érdekében. Nyilvánvaló volt, hogy Abbey gyűjteménye árverésre kerül, ezért, miután a kellő engedély megszerzése megtörtént, a könyvtár árajánlatot tett a cégnek. A Sotheby cég első válasza az volt, hogy hajlandók a Martialist ugyanazért az árért átengedni, mint amennyiért a Cyprianust pár évvel azelőtt megvettük. Mire azonban a vásár perfektuálódott volna, megtörtént az angol font átértékelése. Londonból újabb levélben közölték, hogy most már csak más anyagi feltételek mellett lennének hajlandók az eladásról tárgyalni, és különben is, a dolog még nem aktuális.

A corvina azután 1974-ben Londonban nyilvános árverésre került, s bár ezen a Széchényi Könyvtár is részt vett, a kódex lehetőségeinket messze meghaladó árért kelt el. Azt sem tudjuk, hogy ki vette meg, mivel nevét nem árulja el a Sotheby cég. Szerencse, hogy egy még korábban megszerzett színes diaposzítív alapján címlapjának reprodukciója belekerült a *Bibliotheca Corviniana* második kiadásának képanyagába - mondhatnánk emlékül -, mert az eredeti talán évtizedek múlva sem fog előkerülni valamelyik angliai vagy amerikai vagy más országbeli magángyűjtemény mélyéről.

Nagy tervek és megvalósulásuk: a Bibliotheca Corviniana

Már meglehetősen előrehaladtunk - egyéb kutatásaink mellett - a külföldön őrzött corvinák mikrofilmjeinek összegyűjtésében, amikor Szántó Tibornak az az ötlete támadt, hogy kiadna egy kötetet, amely e kódexek legszebb lapjait tartalmazná.

Így kezdődött a dolog, majd a már meghozatott mikrofilmek átnézésével és a reprodukcióra alkalmas legszebb képek kiválogatásával folytatódott. A kísérő szöveg megírására minket kért fel a kiadó. Hamarosan elkészült a kötet forgatókönyve, azonban még sok nehézséget kellett legyőzni, s ez Szántó kitartó és erélyes munkája nélkül aligha sikerült volna.

A külföldi ektachrom felvételek begyűjtéséhez Maller Sándor megszerezte az UNESCO anyagi támogatását, devizában, ehhez járult az UNESCO erkölcsi támogatása is (volt már előbb is példa arra, hogy a nevezett intézmény ilyen és hasonló művek megjelentetéséhez anyagilag hozzájárult). A következő nehézséget az okozta, hogy a felkért külföldi könyvtárak nem egyidejűleg küldték meg a kért, színes reprodukcióra alkalmas felvételeket. Mivel pedig az ilyen anyagot a nemzetközi szabályok szerint csak kölcsönözni lehet, egy idő múlva vagy vissza kell küldeni, vagy ki kell fizetni a további időre szóló kölcsönzési díjat. Azonkívül a különböző könyvtárak nagyon különböző minőségű ektachromokat küldtek, és féltő volt, hogy ez a körülmény kedvezőtlenül befolyásolja majd a kötet kiállítását.

Persze biztos, hogy ha az összes képet egy és ugyanaz a fényképész, azonos anyagra vette volna fel, a nehézség megoldódik. Ez azonban gyakorlatilag megvalósíthatatlan volt. Voltak a kötet előkészítése során olyan pillanatok, amikor úgy látszott, hajótörést szenved az egész terv. De végül is győzött Szántó erélyes fellépése és kitartó érvelése. Megalkuvás így is maradt: az eredeti elképzelés szerint ugyanis a színes másolat elkészülte után minden egyes képet össze kellett volna hasonlítani az eredeti kézzel írttal a színhűség szempontjából. Erre végül is nem lehetett sort keríteni, és így le kellett mondani arról is, hogy a miniatűrök arannyal kivitelezett részleteit „kihozzák”. Ez biztosan sokat levont a kötet szépségéből, és voltak is olyan kritikák, amelyek ezt kifogásolták. Véleményem szerint is mutatósabb lett volna, ha nem marad el az arany ragyogó pompája, de a miniatűröket szerintem így jobban, élethűbben lehet tanulmányozni; nem zavarja a szemet a csillogás.

A kötet végül is megjelent, és nagy sikere volt. Kisebb hiányosságait azután a német és angol nyelvű kiadásoknál már korrigáltuk. Ma már ez a két idegen nyelvű kiadás is teljesen elfogyott.

A *Bibliotheca Corviniana*-kötet kiadása abból a szempontból is jó volt, hogy sürgette: addigi eredményeinket, kutatásainkat alkalmazzuk az összes corvinákra, s írjuk meg a szintézist, ha esetleg maradtak is még hiányok. A kettőnk munkamegosztása szerencsésen alakult: eredeti kutatásokra támaszkodhattunk, egymás eredményeit kölcsönösen figyelembe vettük, mérlegeltük. Nekem jutottak a képleírások, valamint az írástörténeti rész megfogalmazása. Az elsőnél akkor még szinte teljesen az elődök - Hoffmann Edit, Balogh Jolán, Berkovits Ilona - munkáit vettem alapul, kivéve azokat az eseteket, ahol sikerült új eredményeket elérnem (így pl. hogy Cenninius nemcsak leírta, de maga díszítette is a kódexeket; hogy a római Arrianus nem Cherico műve, hanem Christoforo Majorannáé).

Későbbi kutatásaim során aztán különösen az ún. „budai stílus”-sal kapcsolatban alakult ki egyéni állásfoglalásom. A könyv szövegének írása közben egyre inkább meg kellett győződnöm arról is, hogy a miniatűröknek nemcsak a stílusa lényeges, hanem, sőt még inkább az a szimbolika, amely szoros összefüggésben volt a reneszánsz művészet és gondolkodás egész világával. Csupán egy-egy ilyen kérdés megoldásához; illetve megoldásának kísérleté-

hez köteteket kellett áttanulmányozni. Láttuk már ezt az Arrianus-kódexnél s a Petrarca-Dante-kódexnél is.

Nem csoda, hogy egyes helyeken - pl. Franciaországban - az a felfogás alakult ki, hogy a kódexekkel való foglalkozás a régészet tárgykörébe tartozik. Keletkezésük korának egész kultúráját ismernie kell annak, aki velük foglalkozni akar. Egyszóval: ezen a téren is csak a komplex kutatás, az összes adott körülmények figyelembevétele viheti előbbre a tudományt. Már itt is megmondhatom tehát, hogy a corvinakutatás nem zárult le az általunk megtalált újabb anyag felfedezésével, újabb szempontok alkalmazásával. Biztos, hogy a tudomány fejlődésével még több eredményt lehet majd elérni.

Egyelőre persze úgy látszott, hogy a *Bibliotheca Corviniana* első kiadásának megjelenésével ezt a kérdéskört kimerítettük. De munkánk közben olyan utalások merültek fel, melyekkel tovább kellett foglalkozni. Engem elsősorban a „budai iskola” problémája foglalkoztatott, mind az írás, mind a díszítés szempontjából, másrészt az a kérdéskör, hogy hogyan kerültek Vitéz János bejegyzései a corvinákba. Úgy-e, hogy Mátyás konfiskáltatta az érsek könyvtárát, vagy esetleg úgy, hogy Vitéz nemcsak a saját kódexeit, hanem a budai könyvtár kéziratait is emendálta? Ettől az időtől kezdve kutatásaim megoszlottak a budai könyvtár és Vitéz János könyvtárának története között, nem szólva az ezekből a témákból kibontakozó egyéb járulékos, de a magyar humanizmus szempontjából nem jelentéktelen anyagról,

Bécsi ösztöndíjam és a velencei konferencia (1970)

Régi vágyam teljesült, amikor 1970-ben kéthónapos bécsi ösztöndíjat kaptam. Fő célom és tervem az 1964-ben csak futólag átnézett corvinák alapos tanulmányozása és Vitéz János könyvtárának kutatása volt. Ez volt életemben az első alkalom, hogy egyhuzamban nagyobb mennyiségű kéziratot tanulmányozhattam át.

Korábban gyűjtött anyagom alapján már tudtam, hogy Vitéz János legszebb címeres kódexei milyen úton jutottak a bécsi Nemzeti Könyvtárba: Vitéz utóda az esztergomi érseki székből, a sziléziai származású Beckensloer János valódi vagy vélt sérelmek miatt 1476-ban hűtlenül elhagyta az akkor éppen Szabács várát vívó magyar királyt, és fölpackolva az esztergomi palota kincseit, Salzburgba távozott. Nyilván ekkor vihette magával Vitéz könyvtárának értékes darabjait is. Később azután Napóleon vitte magával a salzburgi könyvtár kéziratait hadizsákmányként, de ezeket XVIII. Lajos kormánya visszaszolgáltatta. Ekkor azonban a kódexek nagy részét elosztották München és Bécs között. Szerencsére mind a müncheni, mind a bécsi könyvtár katalógusaiból pontosan tudni lehet, hogy mely kódexek salzburgi eredetűek. Így fő célom arra irányult, hogy a már ismert Vitéz-kódexek számát újabbakkal gyarapítsam.

Persze újabb címeres kódexek előkerülése nem volt remélhető, mivel ezeket általában ismerték már. Az egyszerűbb kiállítású, salzburgi eredetű kódexek között más ismérvek alapján kellett kutatni: a bejegyzések, az írások, a magyarországi kötés és nem utolsósorban a kódexek szövege alapján. Nem lehetett kétség ugyanis aziránt, hogy a Vitéz könyvtárából ismert 26 kódexnél jóval többnek kellett lennie az érsek könyvtárában. Másrészt ismerve Vitéz jártasságát az antik szerzőkben, ezek közül többről joggal lehetett feltételezni, hogy megvoltak neki.

Még egy érdekes körülményt is figyelembe lehetett venni, azt ugyanis, hogy azoknak a Vitéz-kódexeknek, melyeket már korábban ismertünk, salzburgi jelzete (amit mindenütt megadott a bécsi katalógus) rendszerint alacsony sorszámú volt. Így elsősorban ezeket lehetett gyanúba venni: talán Esztergomból származnak.

Két hónap alatt hozzávetőleg 300 kódex átnézésére, tanulmányozására volt módom, melyeket az első 5000 kódex közül válogattam ki a leírások alapján. A 300 között 8 olyat találtam, melyek több-kevesebb valószínűséggel szóba jöhettek, mint a Vitéz könyvtárából származók. Legnagyobb eséllyel mind a salzburgi proveniencia mind a lapszéli bejegyzések, mind a kétségtelenül magyarországi kötés alapján egy Lucanus-kódex jött szóba. Ez a kötet bizonyára megvolt Esztergomban. Egy Ovidius-kódexet már korábban gyanúba vett Hermann J. Hermann; föltevését vizsgálataim megerősítették. A többi hat: egy Statius-, egy Suetonius-, egy Justinus-, egy Lactantius Firmianus-, egy Boethius- és a már korábban is gyanúba vett Lapus de Castiglionchio-kódex. Egy nem salzburgi eredetű Livius-kódex - melyre férjem hívta fel figyelmemet - elejétől végig tele volt Vitéz piros tintával írt, félreismerhetetlen lapszéli bejegyzéseivel.

Az előkerült újabb Vitéz-kódexek abból a szempontból is jelentősek voltak, mivel - a címeres kódexekkel együtt - éppen ezek a legfőbb bizonyítékai annak, hogy Mátyás nem konfiskáltatta az esztergomi könyvtárt, legalábbis nem teljes egészében. De még a részleges konfiskálás ténye sem valószínű.

Bécsben még egy speciális kérdést is szerettem volna megoldani, vagy legalábbis előre vinni. A *Brüsszeli Misszálé*-ban ugyanis több helyen egy embléma található, melyről ugyan már korábban megállapították, hogy az aranygyapjas rend jelvénye, de a benne látható szíglát nem tudták feloldani. A bécsi Staatsarchivban őrzik (egykorú másolatban) a Jó Fülöp által

1429-ben alapított lovagrend iratait. Minthogy Mátyás királyunk is tagja volt a rendnek, szerettem volna megállapítani, hogy a kódexbeli szigla őrá vagy valamelyik más, későbbi lovagra vonatkozik-e.

A levéltárban külön engedélyt kellett kérnem ennek az anyagnak a használatához, és hamarosan elmerülhettem a régi francia nyelven írt jegyzőkönyvek szövegében. Ezekből csak annyi derült ki, hogy a tagajánló ülésen a magyar királyt elsősorban atyja, Hunyadi János érdemeire való tekintettel választották meg, nyilván abban a reményben, hogy ő is hasonló sikerrel fog küzdeni a török ellen. A szigla (TMTTQAP) feloldását nem találtam meg közvetlenül, azonban kiderült, hogy a lovaggá avatás szertartása milyen szöveggel történt - miközben az újdonsült lovag nyakába akasztották az aranyláncot. Ezen az alapon azután kikövetkeztettem, hogy mi lehet a betűk feloldása. A következő: *Tu Mattia Tene Torquentem Auream Pendentem*. (Te, Mátyás, fogadd a függő aranyláncot.) Ha ez a feloldás jó - márpedig azt hiszem, így van -, akkor semmi kétség az iránt, hogy a *Brüsszeli Misszálé*-ba festett szigla Mátyásra vonatkozik.

Még egy érdekes ügyben nyomoztam, ha nem is sok eredménnyel. Műve szerint Lambeck a bécsi könyvtár bejáratánál (ez még nem a mai helyén volt) elhelyezett egy feliratot, amelyben arról is szó volt, hogy a könyvtárat alapításakor Mátyás király díszes kódexeivel is gyarapították. Az egyik tisztviselőnél érdeklődtem, mit tudnak ennek az emléktáblának a sorsáról. Szerinte azonban az emléktábla soha nem is létezett, mivel Lambeck egy „schlauer Hamburger” volt, és nem lehet mindent készpénznek venni, amit leírt. De följajánlotta segítségét: nézzük meg együtt a könyvtár dísztermének freskóját, vajon nincs-e ott nyoma az emléktáblának. Fölkalauzolt a díszes terem karzatára, még távcsövet is, hozott, s hamarosan meg is találtuk Mátyás két török által tartott reliefszerű mellképét, melynek feliratából azonban csak azt lehetett megtudni, hogy kit ábrázol. Ezután az illető kollégánál elvitt Ernst Trenklerhez is, aki a bécsi könyvtár hivatásos történésze, s aki szintén azt mondta, hogy a Lambeck-féle megjegyzésnek nincs hiteles alapja. Nem illett volna vitába szállnom az idős történésszel, már csak azért sem, mivel láttam, hogy kényes kérdést pendítettem meg. De később újabb bizonyítékot találtam arra nézve, hogy bizony a könyvtár történetében szerepet játszottak Mátyás kódexei. Fennmaradt a díszterem XVIII. században készült kupola-freskójának részletes leírása, melyben ez a körülmény ki van emelve, annak magyarázatául, hogy miért került Mátyás mellképe a festményre. Teljesen világossá vált számomra, hogy a bécsiek nem tudják elfelejteni, hogy az első világháború után mennyi szép kódexet kellett átadniuk Magyarországnak, amit mi - érthető okból - alig-alig tudtunk viszonzni.

A kéthónapos ösztöndíjat arra is felhasználtam, hogy azokat a nyomtatott műveket, amelyek kutatásaimhoz okvetlenül szükségesek voltak, s amelyeket itthon nem találtam meg, elolvassam és kijegyzeteljem. Ezek részben a bécsi könyvtár, részben általában a humanizmus történetére vonatkoztak. Így például a legrégebbi fennmaradt bécsi kéziratári katalógus kritikai kiadásában 9 corvina szerepel (1576-ban). Másrészt a Medici-család történetét tárgyaló Young könyvéből végre meg tudtam fejteni a Mediciekhez került corvinákban található összes emblémát. Meiss Millard Mantegna-könyvéből világossá vált, hogy mit jelentett ennek a padovai művésznek - akit Janus Pannonius is jól ismert - munkássága a kódexdíszítés és nem utolsósorban az írástörténet szempontjából. Meiss a verzális betűknek a kódexek címeiben való alkalmazását Mantegnának tulajdonítja, és el is nevezi „littera Mantinianá”-nak. - De mindez csupán néhány példa a sok közül.

Bécsen kívül eljutottam még egy, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasai számára rendezett autóbusszkirándulás során Göttweigbe is, ahol egy kétes corvinát őriznek. Megtekintésére azonban nem nyílt lehetőség, mivel bencés kolostorban található, és itt *clausura* van, vagyis nők legfeljebb a férjük kíséretében kaphatnak engedélyt a belépésre.

Kéthónapos ösztöndíjam utolsó hetében bécsi tartózkodásomat salzburgival cseréltem fel, ahol egy corvinát és egy Vitéz-kódexet akartam megtekinteni.

A Vitéz birtokában volt Tertullianus-kódexet a Szent Péterről elnevezett kolostor őrzi. Ez azért különösen érdekes, mivel a mű kolofonjából kiderül, hogy a példány Nagyváradon készült 1455-ben Vitéz számára, s hogy másolója Briccius de Polanka. Figyelemre méltó a kódex kötése is, amely nyilvánvalóan a másolás helyén készülhetett, és így könyvkötéstörténet szempontjából is nevezetes darab.

A salzburgi Egyetemi Könyvtárban (Studien-bibliothek) nemcsak a Bonfini által görögből latinra fordított Herodianus-kódexet néztem meg, hanem az itt őrzött Pálóczi-breviáriumot is, melynek igen szép miniaturadíszes és kötése is magyarországi. Valószínű, hogy a Tertullianus-kódex és a Pálóczi-breviárium a Beckensloer-féle zsákmánnyal jutott Salzburgba.

Felkerestem a salzburgi levéltárat is, bár előzetes írásbeli érdeklődésemre azt a választ kaptam, hogy Beckensloerre vonatkozóan itt semmilyen újabb adatokat nem találhatok. Mégis kiderült, hogy a levéltár fiatal tisztviselője, Friederika Zaisberger kéziratban levő disszertációja éppen ezzel a témával foglalkozik. Készségesen rendelkezésemre bocsátotta, és megengedte, hogy adatait majd felhasználhassam. Egyébként az, hogy reménytelennek látszó helyen is lehet anyagot találni, kutatásaim során nem volt egyedülálló eset.

Talán jó volt, hogy ebben a kedves és szép városban kaptam értesítést otthonról: „megérkezett az az irat, amit vártam”. Ez az irat a nyugdíjazásomat közlő értesítés volt, amit nagyon kétes érzelmekkel vártam ugyan, de tudtam, hogy előbb-utóbb megérkezik. Mindenesetre itt, Salzburgban, az egész olyan valószínűtlennek hatott. És hazatérésem előtt még hátravolt egy kellemesnek ígérkező élmény: a Fondazione Cini által Velencében rendezett konferencia, ahol előadóként kellett szerepelnem. Visszatartam tehát Bécsbe, hogy néhány nap múlva itt csatlakozzam a konferenciára utazó magyar küldöttséghez.

A velencei ülészak témája: a reneszánsz kori kapcsolatok Velence és Magyarország között. Itt és ekkor vetettem föl először azt a teóriát, ami már régóta foglalkoztatott: a corvinák díszítésében található ún. „budai stílus”, melyről a kutatók még nem állapították meg pontosan, hogy melyik északolasz művészet hatása alatt állt, éppen a XV. század második felének Velencében kialakult jellegzetességeit viselte magán. Ebben a föltételezésemben nemcsak a stíluskritikára támaszkodtam, hanem konkrét adatokra is, sőt éppen ezekből indultam ki. Azok között a corvinák között, melyekről a korábbi kutatók feltételezték, hogy Budán, északolasz hatás alatt készültek, szerepel az ötkötetes Arisztotelész ösnyomtatvány is. Az öt közül négy díszített, minthogy azonban ezeket Velencében nyomtatták, közelfekvő volt a feltételezés, hogy nem díszítetlenül küldték Budára a könyveket. Ezt megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy a verzális kezdőbetűk, sőt maga az ajánlás is mind az öt nyomtatványban kézírással készült. Elképzelhető-e, hogy volt valaki Budán, aki „fejből” ki tudta volna egészíteni a hiányzó kezdőbetűket?

Egy másik, konkrétan látszó adatra támaszkodhattam az Averulinus-kódexszel kapcsolatban is. Erről egyébként már Hoffmann Editnek is az volt a véleménye, hogy különösen erősen érvényesülnek benne a velencei díszítőelemek. De miniaturadíszének stílusán túlmenően azt is tudjuk erről a kódexről, hogy 1492-ben (sőt egyesek szerint már 1490-ben) megszerezte a velencei domonkos rendház perjele, Gioacchino della Torre, a kolostor könyvtára számára. Honnan tudhatott az apát a gyönyörű kódexről? Hogyan tudta megszerezni a budai könyvtárból? Ezek szónoki kérdések, melyekre azóta sem tudtam feleletet találni. De mindent megoldana, ha kiderülne, hogy a kódexet Velencében díszítették, vagy velencei származású miniátor illuminálta Budán. A kézirat két címlapja tele van olyan díszítőelemekkel, melyek a tenger közelségére utalnak: farkuknál fogva csomóba kötött delfinekkal, igazgyöngyökkel.

Ábrázolásuk annyira élethű, hogy csak olyan művész festhette őket, aki eredetiben is látott ilyesmit.

A Holkham Hall-i *Evangelistarium* és a müncheni *Beda-kódex* díszítésével is foglalkoztam ilyen szempontból, s ezeket is a velencei hatás alatt álló csoportba soroltam.

Azt reméltem, hogy ha a velencei konferencián ezt a javaslatot - mely egyelőre még csak teória volt - fölvetem, az illetékesek hozzászólásai alapján továbbfejleszthetem elméletemet. Azonban nem egészen így történt. A XV. századi velencei miniatúrával foglalkozó Giordana Mariani Canovával beszélgettem ugyan a kérdésről, de nem jutottunk közös nevezőre. Azt hiszem, ennek fő oka az volt, hogy nem volt módom a vonatkozó anyag vetített képekben való bemutatására, összehasonlító anyagom pedig ekkor még nem volt. Így később is többször visszatértem erre a kérdésre, különösen, amikor három évvel később alkalmam volt három hetet tölteni Velencében, anyaggyűjtéssel.

A kongresszus megrendezése és körülményei nem hagytak semmi kívánnivalót. Az előadások a Cini-alapítvány épületében, az Isola di San Giorgión folytak, ahová naponta vízitaxi szállította a résztvevőket az előkelő - és drága - hotelből, a Canale Grande partjáról. Az Isola di S. Giorgión álló épület széles folyosóján (valamikor kolostor volt itt) a magyarok iránti figyelemből ki voltak állítva az összes Velencében őrzött corvinák. A teremből, ahol üléseztünk, kilátás nyílt a tengerre és a Szent Márk térre - de itt aztán nem lehetett „bliccelni”, végig kellett hallgatni három és fél nap alatt mind a harminc előadást és persze a hozzászólásokat is. Összesen egy fél nap jutott kirándulásra a közeli Torcello-szigetre, ahol ma is áll az első települők egykori temploma, egyedülálló szépségű mozaikokkal és egyéb művészi értékekkel, mélabús magányban a lagúnák között.

Búcsúzóul mindnyájan könyveket kaptunk ajándékba vendéglátóinktól. Én többek között Tammaro de Marinisnak a velencei nyomtatványok címlapjaival gazdagon illusztrált kötetét kaptam, melyet a szerző a monselicei kastély könyvtárának anyagából állított össze. Sejtettem ugyanis, és céloztam is erre előadásomban, hogy a corvinák miniatúráinak stílusára nem is annyira a velencei miniatúra, hanem a hozzá nagyon is közel álló, korai velencei nyomdatermékek fametszetes díszítései hatottak. Velence a XV. század második felében a nyomdászok Mekkája volt, ekkor 150 nyomda működött itt. A lagúnákra épült városban nemcsak Itália legkülönbözőbb vidékeiről származó nyomdászok, illusztrátorok működtek, hanem más országok hasonló szakemberei is. Ha volt valaha „keverék” stílus valahol, akkor itt és ebben az időben minden bizonnyal volt.

A velencei nyomdatermékek nemcsak hazánkba jutottak el, hanem az akkor ismert világ szinte minden országába. Érdemes lenne egyszer kinyomozni és megírni, hogy az a sok Velencéből származó ősnyomtatvány mikor és hogyan került Magyarországra, amely ma is megtalálható könyvtárainkban. Persze nem mindegyiknek a provenienciáját lehet hitelesen megállapítani.

Nyugatnémet körút és Belgium

A bécsi ösztöndíj és a velencei konferencia évében még egy nagyobb külföldi utazást tettem. Férjemnek ugyanis kilátásban volt egy nyugat-németországi ösztöndíja. Úgy terveztük, hogy én is vele megyek, minthogy a tapasztalat azt mutatta, hogy kölcsönösen ki tudjuk egészíteni egymás kutatásait. Mivel azonban az ösztöndíj időpontja és megléte is bizonytalan volt, nekem pedig minden úti okmányom készen állt, úgy döntöttünk, hogy szeptemberben egyedül utazom. Úticélom azok a nyugat-németországi könyvtárak voltak, melyekben corvinát őriztek, vagyis: München, Göttingen, Würzburg, Wolfenbüttel.

Münchent ismertem már egyetemista koromból (a német volt az egyik szaktárgyam), de a háborútól megviselt bajor fővárosra alig ismertem rá. Ráadásul még az utcák is föl voltak ásva a metróépítkezés miatt. Először láttam itt az addig csak hírből ismert nyugati hippivilágot. Amikor reggel keresztülmentem a Lenbach téren, annak nagy vízmedencéje körül kiterített újságpapírokon aludtak a fiatalok, fiúk, lányok, rendetlen ruházatban, majd ott mosakodtak a medence vizében. No, nem valami alaposan. Az utcán mindenütt látható pornóreklámok minden képzeletet felülmúltak. Ehhez hasonlót Olaszországban nem láttam.

A Bayerische Staatsbibliothekban megtekintettem az összes corvinát és az itt őrzött Vitéz-kódexeket. Ezek, mint már említettem, akkor kerültek ide, amikor a Napóleon által Salzburgból elvitt hadizsákmány visszakerült, s a kódexeket Bécs és München között osztották meg.

Göttingenben, ahol csak egyetlen kódex van, csupán egy napot töltöttem, majd továbbutaztam Würzburgba, ahol hasonló volt a helyzet.

Utolsó nyugat-németországi állomásom Wolfenbüttel volt, ahol 9 corvinát őriznek - így több napig maradtam ebben a városban. Itt még egy érdekes nyom után kutattam a budai könyvtárt illetően, de sajnos eredménytelenül. Fennmaradt ugyanis egy olyan adat, amely szerint a wolfenbütteli könyvtárban meglelt volna a Corvina-könyvtár katalógusa, mégpedig Mátyás király saját kezű írásával. Ez utóbbi nem valószínű, de a katalógus megléte elvben nem volt kizárt. Cornides Dániel és Pray György levélváltásából tudunk erről. Cornides több levélben sürgette Pray Györgyöt, hogy próbálja megszerezni kapcsolatai révén az értékes dokumentumot, vagy pedig forduljon közvetlenül a wolfenbütteli könyvtárhoz, aki nem más, mint *Lessing*, „de re dramaturgica Germanorum unus omnium optime meritis”; nagyon készséges ember, főleg, ha Pray a kérést egy hordócska tokaji borral nyomatékoztatja. Tett-e lépéseket Pray, nem tudjuk, de Cornides többszöri sürgetése azt jelzi, hogy nemigen foglalkozott a kérdéssel. A rendkívül értékes katalógusnak így hát nyoma veszett - ha ugyan egyáltalában megvolt -, de azért még mindig remélni lehet előkerülését.

Wolfenbüttelből többszöri átszállással Belgiumba vettem utamat, mégpedig Mechelen városába. Ennek az útnak persze előzménye is volt. Még 1969 őszén megfordult a Széchényi Könyvtár külföldi vendégei között egy belga házaspár is, Jos Vermost professzor és felesége, akik a Filmművészeti Főiskolán ösztöndíjasként tanuló fiukat jöttek meglátogatni. Tekintettel humán érdeklődésükre, elhozták őket a Széchényi Könyvtárba is. A tárlókat hivatalból az én dolgom volt bemutatni (ki tudja, hányadik vezetés volt ez életemben), s amikor a *Képes Krónikához* érkeztünk, a tanár azt a megjegyzést tette, hogy náluk, Mechelenben, egy ugyanilyen díszítésű kódexet őriznek. Vendégekkel udvariasan illik bánni, így néhány kérdést tettem föl az általuk említett kódexszel kapcsolatban. Vermost urat úgy látszik, igen érdekelte a két kódex díszítésének hasonlósága, és búcsúzáskor ígéretet tett, hogy küld majd róla néhány fényképfelvételt. Ezt mint sok más hasonló ígéretet vettem tudomásul. Már el is feledkeztem az egész dologról, amikor körülbelül egy fél év múlva, csomagot kaptam Belgiumból,

melynek tartalma a következő volt: 124 diaposztív (színes) az *Anjou Bibliából* (ez a kódex hivatalos nemzetközi neve), három vonatkozó tanulmány, mely közül kettő flamandból franciára volt fordítva számomra. A messzemenő figyelem - és az ígéret megtartása! - annyira lekötözött volt, hogy már csak ezért is alaposan el kellett merülnöm a megküldött anyag tanulmányozásában. A mellékelt kísérőlevél arról is szólt, hogy ha Belgiumban járok (?), bármikor szívesen látnak otthonukban. Persze a kódex ügyében. Ezért utaztam Wolfenbütteleből Budapestre Belgiumon át.

Ami magát a kódexet illeti, rögtön látni való volt, hogy miniatúradíszek csak igen távolról rokona a mi *Képes Krónikáknak*. Mindenesetre valami egészen különleges és általam addig még nem látott volt az a miniatúra, ami e bibliának szinte minden lapját díszítette. Volt azonban a kéziratban valami, ami nagyon megragadott, mégpedig az, hogy mindjárt az elején három sávban ott volt benne a nápolyi Anjou-ház genealógiája, mégpedig képekben. Ez bibliában szokatlan volt, és természetesen nagymértékben magyar vonatkozású is. A középső sáv főalakjai: Anjou II. Károly és felesége Árpád-házi Mária, mellettük jobbról fiaik: Martel Károly, Toulouse-i Lajos és I. Róbert, II. Károly utóda a nápolyi trónon. Az alakok és a portrék élethűnek látszottak, megnyilvánult bennük a családi jellegzetesség is. Hitelesek lehettek, hiszen nápolyi miniatör készítette őket.

A másik, a talán még érdekesebbnek látszó dolog az volt, ami a vonatkozó irodalomból derült ki. A bibliában elejétől végig egy címer szerepel, a nápolyi Anjouk egyik kancellárjéé, Niccolo Aliféé. Ez a címer azonban mindenütt egy korábbi címerre van ráfestve, melynek tulajdonosát megfejtteni addig még senkinek nem sikerült. Csak annyit lehetett tudni, hogy az eredeti címerben jobb harántvonalak vehetők ki, és helyenként az arany csillogása. De a leírásokból semmi biztosat nem lehetett tudni, tehát föltétlenül szerettem volna látni az eredeti kódexet. Erre ottlétemkor sor is került. Akkor már sejtettem - miután minden lehetséges adatot áttanulmányoztam a nápolyi és a magyar Anjoukról -, hogy alighanem Róbert Károly fiának, Endre hercegnek a címere lehetett a jelenleg látható címer alatt, de bizonyítékaim még igen gyérek voltak. Egy volt csak bizonyos: hogy a kódex az 1340-es évek elején készült, és nem az akkor uralkodó I. Róbert számára, mivel az eredeti címer egyáltalában nem hasonlított a nápolyi Anjouk címeréhez. Nagyon izgatott voltam, amikor Mechelenben végre kezembe vehettem a kódexet, és néhány pillanat múlva megtaláltam benne, amit kerestem: Anjou Endre címerének körvonalait, mindenütt a jelenlegi címerek alatt, a lapok túlsó oldalán. Hogy korábban miért nem tudták a címet azonosítani, arra igen egyszerű a felelet: az Anjou-kérdés magyar vonatkozásai nem voltak olyan általános érdekűek, hogy külföldön ismerték volna a rövid életű, szerencsétlen magyar herceg történetét vagy címerét.

Ettől kezdve évekig foglalkoztam az *Anjou Bibliá*-val, de végleges eredményre csak akkor jutottam, amikor később, négy év múlva, újra elutaztam Belgiumba (ezúttal Madridból, Párizson át), és tartósabban, alaposabban tudtam vele foglalkozni. Ekkor azonban már nem Mechelenben, hanem Löwenben őrizték. Itt őrzik most is, a katolikus egyetem könyvtárában, letétként.

1970-es utam alkalmából a brüsszeli királyi könyvtárat is fölkerestem, hogy láthassam az egyik legszebb corvinát, a *Brüsszeli Misszálé*-t. Vele kapcsolatban csak egy - nem különösebben jelentős - megállapítást tettem: hogy ugyanis az irodalomban átfestettként jelzett címerek nem átfestettek, hanem átragasztottak, mégpedig úgy, hogy a belekerült újabb címer különösebb erőszak nélkül fölemelhető, és alatta ma is ott van Mátyás címere. Ez az a kódex, melyet 1526-ban a Budáról menekülő Mária királyné vitt magával, s azután több száz éven át erre tették le esküjüket Németalföld helytartói.

Még egy szép és érdekes kódexet vehettem itt kézbe: egy zsoltároskönyvet, mely egy időben Martel Károly feleségének, Clémence de Hongrie-nak a tulajdonában volt. Ez a munka azonban csupán névleg magyar vonatkozású, mivel sem a kódex, sem tulajdonosa nem volt Magyarországon. A kézirat nemzetközi neve egyébként *Peterbourgh Psalter*, mivel miniatúráinak stílusa alapján az angliai hasonló nevű város bencés apátságában készülhetett.

Magyar vonatkozású még Brüsszelben a szép Szent Gudula-templom egyik üvegfestménye, amely II. Lajos királyunkat és feleségét, Mária királynét ábrázolja. Szerettem volna róla reprodukciót hozni magammal, de az sajnos éppen „kifogyott”.

Az írás- és miniatúratörténeti kutatások szintézise

Több mint egy évtizedes anyaggyűjtés, munka és kutatás után elérkezettnek látszott az idő, hogy részben már megjelent, részben még fiókomban őrzött anyagomat rendszerezem, és nagyobb tanulmányban feldolgozzam. Ezt kandidátusi értekezésnek szántam. Az írás- és a miniatúratörténet nem egyforma súllyal volt itt képviselve, mivel több új eredményt értem el a humanista kéziratok tanulmányozása során, míg a miniatúratörténet területén inkább arra volt szükség, hogy az előző generáció - Hoffmann Edit, Balogh Jolán, Berkovits Ilona és mások - eredményeit, valamint az ehhez csatlakozó saját kutatási eredményeimet rendszerezem.

Dolgozatomat az akkor ismert, szám szerint 180 hiteles corvina alapján készítettem el, mely a Bibliotheca Corviniana első kiadása jegyzékében szerepelt. Ebben a számban több olyan kódex is benne foglaltatott, mely korábban ismeretlen volt. A kutatásaink által előkerült újabb budai kódexek mindegyike hozott valami érdekes újdonságot eszmetörténeti, tárgyi vagy miniatúratörténeti szempontból.

Értekezésem írástörténeti részében az írásokat típusok szerint csoportosítottam, és ezen belül tárgyaltam az ismert nevű másolókat. Következtetéseket vontam le arra nézve is, hogy mely kódexek készülhettek Budán - de persze inkább csak negatív, kizárásos módszerrel. Így összesen nyolc kódexről és hét másolóról (mivel a 8 közül kettőt ugyanaz a másoló írt) számolhattam be. Persze, ezek közül egyetlen másoló nevét sem ismerjük.

Érdekes megállapítás, illetve tanulság volt, hogy az ún. „újplatonisták”, Marsilio Ficino és firenzei köre másolói általában humanista kurzív könyvrírással írtak, így Cenninius vagy Bartholomaeus Fontius. Az egyházi, főleg liturgikus célra szánt kéziratokat viszont még most is gótikus betűkkel írták. A gótikusból a humanista írástípusba való átmenetet több betűfajta képviselte: ezek legszebb formáit vették át a nyomdászok is a XV. század második felében. Az az antikva betűtípus is innen ered, melyet a könyvnyomtatásban ma is használnak.

A kódexek provenienciáját illetően is adódtak eredmények. A kéziratokban található jelmondatok alapján 5 kódexet lehetett a firenzei Sassetti család tulajdonából származtatni. Ezek száma később még gyarapodott, amikor megjelent Albinia de la Mare Sassetti-tanulmánya. Ebből az is kiderült, hogy név szerint ki volt az általam csupán „Sassetti másolója”-nak és „Sassetti miniátorá”-nak nevezett scriptor, illetve miniátor.

Albinia de la Mare egy másik tanulmányában megfejtette az addig feloldatlan szíglát, mely a müncheni Aristeas-corvina kolofonjában található. Kiderült, hogy a másoló Gundisalvus Hispanus volt. Ez azt jelenti, hogy spanyol származású másolója is volt a Corvinának, sőt ennek kapcsán egy új corvinát is fölfedeztek, melyet ma Spanyolországban, El Escorialban őriznek.

Egy miniátor neve is előtérbe került, akinek munkásságával csak később, 1973-as olaszországi tanulmányutam alkalmával tudtam behatóbban foglalkozni. Ez a firenzei származású Francesco Rosselli, aki Budán működött, csak még éppen azt nem lehetett tudni, hogy mely kódexeket díszítette.

Dolgozatomban most már bővebben és határozottabban fejtettem ki azt a teóriámat, hogy bizonyos kódexeket, melyek Mátyás uralkodása legvégén készültek, a századvégi velencei művészet hatása alatt díszítették. Ehhez a már említett 1970-es bécsi ösztöndíjam alkalmából is találtam anyagot, mégpedig olyan velencei nyomtatványokban, melyeknek betűtípusa pontosan egyezett az egyik - kézzel írt - corvináéval, a Holkham Hall-i *Evangelistarium*-éval.

Még egy érdekes kérdés merült fel, az ugyanis, hogy mi lehet a magyarázata azoknak a szimbólumoknak, melyek több corvina díszítésében előfordulnak, de megtalálhatók ásatásokból előkerült padlócsempéken és kályhacsempéken is, Budán és Visegrádon. Nyolc ilyen embléma van, melyek főleg az Attavante által díszített kódexekben fordulnak elő: ékköves gyűrű, kút, homokóra, kova-tapló, hordó, méhkas, éggömb, sárkánykígyó. Ezek a szimbólumok kétségkívül Mátyásra vonatkoznak: erényeit jelképezik. Mivel azonban semmiféle írásos magyarázat nem maradt fenn jelentésükről - a kortársak számára nyilván teljesen egyértelműek voltak -, pontos magyarázatukat nem ismertük.

Egyébként az emberi erények, jó tulajdonságok leírása, magyarázata, meghatározása már az ókori filozófiában is gyakran szerepel, a képzőművészetben való ábrázolásuk a középkortól kezdve fordul elő. Különösen szokássá vált az uralkodók erényeinek ábrázolása, de rendszerint megszemélyesítve és olyan rekvizitumokkal, melyek magyarázatukat kétségtelenné tették. A XV. századtól kezdve különösen Itáliában és főleg azoknál a magas rangú személyeknél jött divatba az emblémák használata, akik nagy könyvbarátok vagy művészetpártolók voltak, pl. a Medicieknél, a Sforzáknál, az Aragón-családnál. E jelképek mindig kapcsolatban voltak az illető család történetével, pontosabban a történelem folyamán nekik tulajdonított jó tulajdonságokkal. Mátyás kódexeiben viszonylag későn tűnnek fel ezek a mindig visszatérő emblémák, így azt kell hinnünk, hogy „megrendelte” őket a maga számára. Minthogy pedig ekkor már nálunk is ismert és elterjedt volt az újplatonista filozófia, a magam részéről arra gondoltam, hogy Mátyás emblémáinak köze lehet ehhez az irányzathoz, melynek egyik fő törekvése az volt, hogy az ókori filozófiát és a keresztény erényeket összhangba hozza egymással.

Ez hét embléma megoldását jelenthetné, mivel az ókorban négy (igazságosság, erő, okosság, mértékletesség), a kereszténységben három (hit, remény, szeretet) fő erényt tartottak számon. Ezeket megpróbáltam a Mátyás-emblémákkal egyeztetni, ami azért is nehéz volt, mivel a szimbolikus ábrázolások magyarázatai nem mindig egyértelműek. Nyolcadiknak hagytam a sárkánykígyót, amelyről már a korábbi kutatók közül is többen feltételezték, hogy talán Mátyás családjára vonatkoztatható, hiszen nagyon valószínű Hunyadi Jánosnak Zsigmond császártól való származása, aki pedig a sárkányrend megalapítója volt. Opponenseim egyike, Windisch Éva, bár nem fogadta el az emblémák magyarázatára vonatkozó tételemet, de helyette ő sem tudott jobbat ajánlani. Később azután sikerült megtalálnom Bonfininak a Philostratus-kódex elé írt, Mátyáshoz intézett ajánlásában a király erényeinek felsorolását, pontosan nyolcat. De erről majd a maga helyén. Egy dolog bizonyos: ha bármilyen szimbolikus ábrázolás magyarázatánál mai fogalmainkat használjuk, föltétlenül tévedésbe esünk.

Kandidátusi vitám lezajlása után egy héttel útnak indulhattam Olaszország felé, magammal vive számtalan megoldandó kérdést és a tanulmányozandó kódexek jelzetét, városok szerint kicédulázott jegyzeteimben.

A második olaszországi tanulmányút (1973)

Három hónap alatt Itáliában tíz város huszonöt intézményét kerestem fel. Egész idő alatt úgy éreztem magam, ahogy a bécsi humanista Brassicanus írja a budai könyvtárban tett 1525-ös látogatásáról: mint aki „Jupiter ölében” van.

Másfél napig tartó, de nem kellemetlen utazás után, hűvös, ködös reggelen érkeztem a Termini pályaudvarra. Kollégiumi szobám elég dísztelen volt, és a fűtés is gyöngye (azóta már átalakították az épületet), de boldog voltam, hogy itt lakhatom. Római tartózkodásom alatt a nyüzsgő, rohanó és több szempontból nem mindig veszélytelen utcákról mindig úgy érkeztem ide, mint biztonságos otthonba. A legtöbb könyvtárban, ahol megfordultam, a már ismert kutatónak kijáró udvariassággal, szívéllyességgel fogadtak.

Kutatásaimat azokkal a Baberini-fondba tartozó kódexekkel kezdtem, melyekről nem sokkal ideutazásom előtt egy amerikai kutató értekezését olvastam. A tudós néhány kódexet, mely egyidejűleg került a Vatikáni Könyvtárba, abból a szempontból vizsgált, hogy nem voltak-e eredetileg corvinák. A 17. századi inventáriumba ugyanis öt, illetve négy (a felsorolásban két azonos szerzőtől származó mű egymással összefüggött) kódex úgy van bejegyezve, mint amely Mátyás király könyvtárából származik. Az elsőről, egy Livius-kódexről, melynek aranyozott budai bőrkötése van, Csapodi Csaba már tájékoztatta a Magyar Könyvszemle olvasóit, és belekerült a nagy corvinakötetünkbe is. A corvinában több possessorbejegyzés fordult elő, ezek közül az egyik „Lucae Vingardj”, a másik, a nehezen olvasható, „O Lindrj Vrodj (?)”. Ugyanez a két név fordul elő az e csoportba tartozó Terentius-kódexben is, de ezek mellett mint possessoré szerepel Angerius Busbecq neve is. Rosivach feltételezte, hogy mind a két kódexet, a Terentiust és a Livius, Busbecq hozta el Konstantinápolyból, noha erre nézve a Livius-kódexben semmi utalás nincs. Rosivach bevonta fejtegetéseibe a londoni Horatius-corvinát is, mint ami ugyancsak Busbecq útján került volna vissza Európába. Ez azonban tévedés, mivel a Horatius-kódexben nincs utalás Busbecq személyére, csak arra, hogy azt Verancesics Antal ajándékozta konstantinápolyi „barátjának”. Hogy ez a barát Busbecq lett volna, nincs rá bizonyíték, Fögel mégis így vette föl jegyzékébe, és ez vezette félre az amerikai kutatót. Így sajnos Rosivachnak az a feltételezése, hogy a Terentius-kódex is corvina, nem felelt meg a tényeknek. Érdekes azonban a mindkét kódexben előforduló „Vingardj” név, amit Rosivach flamand eredetűnek tartott. Pedig szinte bizonyos, hogy a Vingárti Geréb családnak egy tagjáról lehet szó. A család közeli rokonságban állt Mátyás királlyal, egyes tagjai magas tisztségviselők voltak, Lukács nevűre azonban mindeddig nem akadtam köztük. Így hát ha corvinát nem is, de magyar tulajdonost mégiscsak sikerült találni.

Pozitívabb eredményt hozott Petrus Cenninius addig még nem látott kódexeinek tanulmányozása. Egy reggelen, minden különösebb előérzet nélkül, kikértem azt a Sidonius Apollinaris verseit és még két orvosi munkát tartalmazó kódexet, melyet Cenninius 1468-ban másolt le, s amelyről Ruyschaert nevével kapcsolatban már említést tettem. Nem is tudnám hirtelen megmondani, mit éreztem, amikor kinyitva a kéziratot, címlapján az üres címerhely fölött Mátyás királyi koronáját, körülötte pedig az ún. „budai címerfestő” jól ismert díszítményeit láttam meg. Alig akartam hinni saját szememnek. Továbblapozva a kéziratban, újabb meglepetés ért: a lapszéleken több helyen Vitéz János jól ismert kézvonására ismerhettem. Különösen sűrűn a két orvosi műnél: Quintus Serenus Sammonicus és Benedictus Crispus munkáinak szövegénél. Ismeretlen corvinát találtam tehát! Ez az egy eredmény számomra már önmagában is valóra váltotta volna itáliai kutatásaim reményeit. De még sok minden hátravolt, ha nem is ilyen jelentőségű.

Az idő lassan kezdett melegedni, s bár még hiányzott a virágpompa a római utcákról, a Vatikáni Könyvtár kis belső udvarán, ahová beszélgetni és kávé inni jártak az olvasók, két narancsfa állt, tele gyümölcscsel. Alattuk kis teknősbékák sütkéreztek a napon. A Palatinus tetején is zöldülni kezdtek már a fák, s a sok különböző ünnep és sztrájk („sciopero”) miatt sok volt a szabad időm. Séta közben is akadt élmény és látnivaló elég, amit fölhasználhattam tanulmányaimhoz. Egy napon az egyik capitoliumi múzeumban járva, megláttam egy antik reliefet. Nagyon hasonlított ahhoz a jelenethez, amely a budapesti Philostratus-kódex bal oldali címlapjának igen szép díszítő motívuma. Régóta foglalkoztatott a kérdés, hogy ennek a jelenetnek, amely mint „tengeri lények csatája” vált ismeretessé a hazai Corvina-irodalomban, mi lehet az eredete, és miféle tengeri csatát ábrázol. Most ott álltam Rómában a dombormű előtt, melynek felirata a következő volt: „Maschera di un satiro”. Egy pillanatig sem volt kétségem afelől, hogy a felirat csak tévedésből kerülhetett a relief alá: világos volt, hogy tengeri tömegjelenetről van szó, melynek szereplői mitológiai vízilények. Első dolgom az volt, hogy megpróbáljak reprodukciót szerezni a domborműről. De nem volt kapható. Elküldtek a múzeum felügyelőségéhez, ahol elfogadták fényképrendelésemet. Szerény ösztöndíjamhoz képest túlzott volt az az ár, amit ki kellett fizetnem, de visszakozni nem lehetett. Ezzel szemben kiderült, hogy a múzeumban látott relief csak gipszmásolat. Azt, hogy az eredeti hol van, „nem tudják”. E kérdésnek a megoldása vezetett el a német archeológiai intézet könyvtárába. Ennek kitűnő szakkatalógusa alapján megtaláltam azt a munkát, amely közli és leírja az összes fennmaradt szarkofágreliefeket. Benne volt a múzeumban látott és lefényképezett relief is (kár volt úgy sietni a megrendeléssel, amikor itt sokkal olcsóbban is hozzájuthattam volna a reprodukcióhoz). Kiderült az is, hogy a relief eredetijét Napóleon a tolentinói békekötés alkalmával elvitette Párizsba, így ez most a Louvre-t díszíti. Azzal azonban rögtön tisztában voltam, hogy a Philostratus-kódexbeli jelenet forrását találtam meg.

Az is kiderült, hogy ezt a reliefet - lehet, hogy szarkofágot díszített, de az is lehet, hogy az antik Róma valamilyen középületét - a XV. század végén találták meg a Trastevere egyik templomában. Nem sokkal ezután az itáliai művészek közül többen is lemásolták vázlatkönyvükbe, sok más római emlékekkel együtt. E vázlatkönyvek közül több fennmaradt, s így nem lehetetlen, hogy eljutott belőlük Budára is. Érdekes az ábrázolt jelenet tárgya is: tengeri lények összejövele (és nem csatája, legfeljebb tréfás értelemben) vízi istenségek lakodalma alkalmából. Ez egyben magyarázatot kínált arra is, hogy miért került - látszólag értelmetlenül - e jelenet a Philostratus-kódex címlapjára. A kódex másik címlapján ugyanis a szövegkezdő iniciáléban Corvin Jánost ábrázolta a miniátor, a lap alján pedig, két egymással szembeni medalionban, ugyancsak őt és jegyesét, Bianca Maria Sforzát. Így a tengeri lények összejövele nyilván célzás kettőjük közeledő egybekelésére (ami azonban mégsem történt meg, mivel az eljegyzés felbomlott).

Tovább folytatva kutatásaimat a Vatikáni Könyvtárban, két olyan kódex tanulmányozása következett, melyekre mint Vitéz-kódexekre Albinia de la Mare hívta fel figyelmemet. Az egyikben az érsek saját kezű bejegyzését és emendálásait, a másikban címerét is megtalálhatjuk. Tartalom szempontjából is figyelmet érdemel mind a kettő. Az egyik Georgius Trapezuntius műve, melyben a platonistákat támadja. A Platón-Arisztotelész-vita az itáliai humanizmus egyik központi témája volt. A platonizmust eleinte a Görögországból menekült tudósok hozták magukkal, míg a humanisták inkább arisztotelianusok voltak. Trapezuntius görög származású volt ugyan (Kréta szigetén született, de Trapezunt város nevét vette fel, mivel ennek a helynek tudós hírneve volt), mégis a platonizmus ellen nyilatkozott ebben a munkájában. A szintén görög származású Bessarion bíboros kiegyenlíteni igyekezett a két irányzatot. Vitéz János jegyzete a szóban forgó kódex végén arról tesz bizonyosságot, hogy az érsek nemcsak Trapezuntius munkáját olvasta, hanem ismerte Bessarionnak erre írt válasziratát is. A megjegyzést datálta is, 1470-ből.

A másik újonnan előkerült Vitéz-kódex egy *Ptolemaeus*, melyben Vitéz címere is megtalálható. A Ptolemaeus-kódex legérdekesebb problémáját az a térkép adta, amelyet nyilván később rajzolt be valaki a mű szövege és a térképek sorozata között lévő két üres lapra. Ez egy „világtérkép”, amelyen Amerika körvonalai is megtalálhatók. Sok utánjárással és kutatással (még a Monte Coelio parkjában lévő geográfiai intézetet is fölkerestem a vonatkozó irodalom miatt) annyit sikerült csak megállapítanom, hogy a kódexbeli világtérkép a XVI. század legelső éveiből való lehet, Hogy ki készíthette, végérvényesen nem tudtam ugyan megállapítani, de bizonyos körülmények miatt a gyanú Francesco Rossellire terelődött. Rosselli, aki a 80-as években hazánkban is működött, nagyon sokoldalú munkásságot fejtett ki: miniátor és rézmetsző is volt, majd mint térképkészítő fejezte be életét a XVI. század elején, Velencében. Fia hagyatékjegyzékében fel vannak sorolva az általa metszeti térképek is, és ezek között nem egy haemoglobus is szerepel, melyek közül az újabb időben több is előkerült. Rossellinek minden lehetősége megvolt ahhoz, hogy a legkorszerűbb térképeket készítse el, mivel a Velencei Köztársaság megbízottjai Portugáliából mindig megküldték az új világrész felfedezéséről szóló legújabb híreket. Nem teljesen lehetetlen, hogy a vatikáni Ptolemaeus-kódex világtérképéhez köze lehetett Rossellinek.

A Rosselli-kérdéssel egyébként is sokat foglalkoztam utamon, mivel itt jutottam hozzá egy tanulmányhoz, melyet erről a jelenleg New Yorkban élő olasz művészettörténésznő, Mirella Levi-d' Ancona írt. A cikk, röviden összefoglalva, arról szól, hogy a szerzőnő áttanulmányozta a sienai dóm összes karkönyveit és egyéb dokumentumait, hogy megállapítsa, melyek lehetnek azok a miniatúrák, amiket az itt működő Rosselli készített. A dóm számadáskönyveiben szerepel ugyanis Rosselli neve és az, hogy hány miniatúrát készített. De hogy pontosan melyek voltak ezek, arra nézve nem nyújtanak támpontot. Levi-d' Ancona stíluskritikai alapon kikövetkeztette, melyek lehettek a Rosselli által készített miniatúrák, és ebből kiindulva még a nem sienai kódexek egész sorát is ennek a művésznak tulajdonította, köztük néhány corvinát is. Ugyanakkor Rosselli budai működésével kapcsolatban azt a megjegyzést tette, hogy Mátyás udvarában ez a miniátor nem díszített több kódexet, mivel az itt uralkodó „rossz ízlés” elvette kedvét e művészet gyakorlásától. Ez a megjegyzés, érthető módon, különösen felkeltette figyelmemet, s arra készítetett, hogy utánanézzek a kérdésnek. Enyhén szólva felelőtlen nyilatkozat volt, és arra mutatott, hogy a szerzőnő nincs tudatában annak, hogy a budai könyvtár legszebb darabjait éppen a legkiválóbb itáliai művészek díszítették. A corvinák miniatúrái közt kutatva, úgy vélem, én is megtaláltam Rosselli munkáit, de nem azokat, melyeket Levi-d' Ancona neki tulajdonított, s melyeket ő nyilván még reprodukcióból sem ismert. Ezek azok az egyszerű virágmintás díszítésű kódexek, melyeket korábban a fiatal Chericónak tulajdonítottunk.

Visszatérve Vatikáni Könyvtári kutatásaimhoz és Vitéz Jánoshoz, tanulmányoztam Aeneas Sylvius Piccolomininek az 1454-es regensburgi gyűlésről (a török veszély miatt hívták össze, s hazánkban nem küldtek követet) írt beszámolóját, melyet a szerző Vitéz János számára írt, és neki ajánlott. A kérdés ezzel kapcsolatban az volt, hogy vajon ez-e az a példány, amit a szerző Vitéznek elküldött, vagyis hogy a kézirat Vitéz könyvtárába tartozott-e? Vizsgálataim pozitív eredményt hoztak. Aeneas Sylvius a munkájához csatolt (jelenleg máshonnan ismert) kísérőlevélben ugyanis leírja, hogy műve egyszerű kiállítású papír kézirat, és teljesen díszítetlen. Ennek a leírásnak pontosan megfelel a Cod. Vat. Lat. 3888-as számú kódex. Külön érdekessége, hogy egybe van kötve Aeneas Sylviusnak azzal a munkájával, melyet III. Frigyesről írt (akinek egy időben kancellárja volt), s tele van magyar vonatkozásokkal is. Mivel mind a két munkát ugyanaz a kéz írta le, ugyanolyan vízjegyű papíron, s a lapszéli bejegyzések közül nem egy Vitéz kezétől származik, joggal feltételezhetjük, hogy az egész kézirat Vitéz tulajdonában volt.

Az Averulinus-corvina szövegének több másolati példánya található a Vatikáni Könyvtárban. Ezek közül néhányra Koltay-Kastner professzor úr hívta fel figyelmemet, aki velem egy időben néhány hétig ugyancsak Rómában tartózkodott. Kettőt azonos kéz írt le; az egyikről már volt mikrofilm Budapesten, a másikat nem ismertük. Ebbe a másik példányba be van írva, hogy Sirletus kardinális tulajdonában volt. Sirletus 1570-től kezdve a Vatikáni Könyvtár prefektusa volt, és úgy látszik, megvolt neki Arator-Szántó István műve is, a *De statu totius Pannoniae* etc., mégpedig valószínűleg a szerző saját kézírásában. Nem tartom kizártnak, hogy Sirletus kéziratai között esetleg más magyar vonatkozásút is lehetne találni, de ez messze meghaladta volna kutatásaim időhatárát.

Az Averulinus-kódex különböző másolatainak tanulmányozása közben olvastam bele Bonfini bevezetésébe. Ekkor találtam meg benne Mátyás erényeinek felsorolását: fides, sapientia, prudentia, fortitudo, animi magnitudo, tolerantia, iustitia, benignitas. Pontosan nyolc erény. Ezeket most már csak egyeztetni kellett a nyolc emblémával.

Az egyik Averulinusként jelzett kódexnek az az érdekessége, hogy Bonfini másik fordítását, a Philostratus-féle műveket tartalmazza. Ez is a Mátyásnak szóló ajánlással kezdődik, s ugyanazok a szövegek vannak benne, mint a budapesti Philostratus-kódexben, csak más sorrend szerint. A vatikáni kézirat írása humanista cursiva kurrens írás, így ez a példány azt a feltételezést sugalmazta, hogy talán Bonfini eredeti fogalmazványa, sőt netán kézírása. Bonfini írását nem ismerjük hitelesen ma sem, bár a budapesti Symposion-kódexbe, melynek szerzője szintén Bonfini, utólag - a család részéről - valaki beleírta, hogy az Bonfini saját kezű írása. Ez azonban lehetetlen, mivel a latin szöveg tele van hibákkal, és az írás nagyon primitív. Bonfini autográf írásának megállapításával tehát foglalkozni kellene még.

Még soká sorolhatnám a Vatikáni Könyvtárban tanulmányozott kéziratokat. Megnéztem, pusztán kegyeletből, érdeklődésből, Julianus úti jelentését, *Ricardus de facto Ungariae Magnae*-ját és még sok más kódexet. Láttam többek között egy Celsus-kódexet, melyben Nicolaus Modrusiensisnek, az egy ideig hazánkban is tartózkodó pápai követnek címerét találtam meg. Ezt a vonatkozó irodalom nem említi. Nicolaus Modrusiensis több kódexét őrzi viszont a Biblioteca Angelica, de ezekben semmi magyar vonatkozást nem fedeztem fel.

A Corsini-könyvtárban őrzött, legrégibbnek tekintett Ptolemaeus-ösnyomtatványt is megnéztem (megjelenési éve bizonytalan), mely azért érdekes, mivel a korrektorok nevei között Galeotto Marzióé is szerepel.

Római tartózkodásomat négy napra megszakítva Nápolyba utaztam, ahol főleg az *Anjou Bibliá*-val kapcsolatban szerettem volna új adatokat találni. Különösen két dolog érdekelt volna. Az egyik: Niccolo Alife - akiről már szó esett - emlékiratokat hagyott hátra, melyeket utólag részben kiadtak. Én az eredetit szerettem volna látni, de erről az egykori Anjou-várban elhelyezett könyvtárban sem tudtak közelebbi felvilágosítást adni. Másrészt szerettem volna eredetiben látni Anjou Endre síremlékét a Szent Januáriusról elnevezett dómban. Ez sem sikerült. Ugyanis amikor először kerestem meg a templomot, délidő volt, és az őr éppen zárni akart. Másnap újra elindultam, de ekkor egy kellemetlen incidens ért. Világos nappal, egy főútvonal kellős közepén, két suhanc hirtelen rám támadt, és egyesült erővel ki akarták szakítani kezemből a táskámat, amiben útlevelem, vasúti jegyem, pénzem és nem utolsósorban tudományos jegyzeteim voltak. Szerencsére - és nem véletlenül - elég erősen fogtam a táska fülét, és a fül kitartott! Kiáltásomra megijedtek és elszaladtak. A járókelők megálltak, és nézték a jelenetet, de senki sem segített. Semmi veszteség nem ért ugyan, de ezek után nem csoda, hogy nem volt sok kedvem Nápolyban maradni. Szóval nemcsak mese, hogy ilyen dolgok történhetnek; Nápoly közismerten veszélyes város. Ezt egy másik alkalommal is tapasztalhattam, amikor megkerestem a Santa Maria Donna Regina egykori domonkos templomot, melyet II. Anjou Károly magyar felesége, Árpádházi Mária újítottatott fel (itt is

temették el). Az irodalomból úgy tudtam, hogy a falfestmények egy része még ép, és ezeken Anjou és magyar címerek láthatók. Gondoltam, hátha megtalálom köztük Endre címerét is. Az egykori templomba csak egy kapun át lehetett bejutni, melyet egy ör csöngetésre nyitott ki. Nem látszott teljesen épelméjűnek. A templomhoz csak különböző folyosókon és lépcsőkön át jutottunk el. A még nem régen állítólag hivatalos célra használt helyiségben félhomály uralkodott, s minden az elhanyagoltság legmagasabb fokát tükrözte. Az egyik sarokban valami márványféle - nyilván a síremlék - állt, hasonló állapotban. Sietve körülnéztem, és igyekeztem kijutni innen, amilyen gyorsan csak lehetett. Lényegében dolgomvégezetlenül, mivel az adott körülmények között nem sok kedvem volt hosszabb ottmaradásra.

Fölkerestem a Biblioteca Nazionale is, ahol az Anjou-témához egy rövid kis cikket találtam, melyet az olvasók rendelkezésére álló xeroxgépen mindjárt le is másoltattam magamnak.

Nagyon élveztem a szép múzeumokat, a Nazionalet, a Capodimontét, és kimentem Pompejibe is, ez volt ott talán a legszebb élményem, bár tulajdonképpen tragikusabb hatású, mint valaha is gondoltam volna.

Egyik alkalommal éppen „sciopero” volt, a pályaudvar előtti téren az autóbuszok tömege gyülekezett, de egyik sem indult. Egy öreg nápolyi férfi közöttük állt, és rámutatva a tömkelegre, hangosan mondta: „Ecco! Vedi Napoli e poi mori!”

Így, ha nem is mindig kellemes, de élményekben gazdag négy nap után visszatértem - és milyen örömmel - kis római szobámba. Következő úticélom Firenze volt, ahonnan több közeli városba kirándultam, részben kódexek miatt. Firenzében némi keresés után sikerült egyszerű kis szobát kapnom. Ablaka a város egyik legszebb terére, a Santa Maria Novellára nyílt. A kilátás olyan szép volt, hogy elejétől végig jól éreztem magamat ebben a városban, ahol kilenc évvel előbb voltam utoljára.

Több könyvtárban is kutattam: a Laurenzianában, a Riccardianában és a Marucellianában. Újra megnéztem néhány corvinát, a Cenninius által másolt kódexeket tanulmányoztam, és olyan kódexeket is megnéztem, melyeknek miniatúradíszét Levi-d' Ancona Francesco Rossellinek tulajdonított előbb említett cikkében. Úgy találtam, hogy e díszek nem képviselnek egységes, azonos stílust, legfeljebb csak részben. De egyre inkább az a gyanúm támadt, hogy nem lehetett-e a Mátyás király első címerfestője néven szereplő miniatör Rossellivel azonos? Ezzel a kérdéssel később is sokat foglalkoztam, de teljes bizonyosságra nem jutottam.

Firenze északibb fekvésű város, mint Róma, más a jellege, más lakóinak temperamentuma, hozzánk talán közelebb álló. Ottlétemkor minden tavaszi pompában ragyogott, a cukrászdák és büfék kirakatai roskadoztak a tejszínhabos epersodáktól.

Két hét alatt hat helyre látogattam el Firenzéből. Szombat-vasárnap lehetőleg oda, ahol nem volt könyvtár, csak látnivaló. Így jutottam el a csodálatos, soktornyú kis San Gimignano-ba, ahonnan Mátyás király egyik scriptora is származott. Egy másik alkalommal Fiesoléba rándultam ki, ahol a kis város legfelső csúcsán álló ferences templom freskói között egy magyarországi Szent Erzsébetet ábrázoló, elhalványult képet is találtam. Reprodukció sajnos nem volt róla, a fényképezéshez pedig sötét volt a helyiségben.

Elutaztam Arezzóba is, melynek több nevezetessége között nem utolsósorban, hogy itt született Petrarca. Itt tulajdonképpen Rosselli síremlékét szerettem volna látni az egyik templomban. Meg is találtam, de sajnos egy sötét fülkében, s olyan magasan elhelyezve, hogy alig lehetett kivenni belőle valamit. Később, hazaérkezésem után, levélben fordultam a Firenzében még ma is működő Alinari céghez, hogy küldjenek számomra fényképet erről a dokumentumról. Sajnos, csak ekkor derült ki, hogy nincs meg a gyűjteményükben ez a kép, másrészt hogy nem Francesco, hanem Cosimo Rosselli síremlékéről van szó.

A további városok, ahová Firenzéből egy-egy napra elutaztam, Siena, Perugia és Bologna volt.

Sienában a Biblioteca Communaleban egy, a Kristeller professzor által jelzett kéziratot akartam megnézni, melyről forrásom csak annyit jelzett, hogy Argyropilus Arisztotelész-fordításának azt a fejezetét tartalmazza (a *De coelo*-t), amit a fordító Vitéz Jánosnak ajánlott. Kézbe véve a kéziratot, aztán kiderült, hogy Bartholomaeus Fontius példánya volt, de az ő tulajdonosi bejegyzését később áthúzták. A szöveg mellett is végig Fontius lapszéli jegyzeteit találtam meg. Perugiai kutatásaim során aztán más kapcsolat is kiderült Vitéz Jánosra és Fontiusra vonatkozóan.

Sienában még egy érdekes, a katalógusban Averulinusként szereplő kézirrattal is foglalkoztam. Nem volt módomban alaposabban tanulmányozni ezt a kéziratot. Annyi mindenesetre kiderült, hogy egy magát Giambattista Perozinak (nyilván Peruzzi) nevező építész 1556-ban levelet intézett Girolamo da Pisa Colonellóhoz, melyben magát mint építészt ajánlja. Ehhez részleteket másolt ki az Averulinus-kódexből, mint saját művét mutatva be azt. („Poi mi misi a fantasticare e disegnare il modo di questi palazzi.”)

Saxl jelez itt még egy Fontius-kéziratot is, mégpedig azt, amely archaeológiai érdekességű, sőt bizonyos mértékig magyar vonatkozású is, mivel Budán is gyűjtött hozzá anyagot (*Liber monumentorum Romanae urbis et aliorum locorum*), de jelzet hiányában és a könyvtár komplikált, mutató nélküli régi katalógusában ennek nem tudtam nyomára akadni.

Meglátogattam Sienában a gyönyörű dóm templomnyi nagyságú sekrestyéjében elhelyezett, ún. Piccolomini-könyvtárt. Itt tárlókban vannak elhelyezve azok a karkönyvek, amelyeknek miniatúradíszén Francesco Rosselli is dolgozott. Használatukhoz, tanulmányozásukhoz külön engedélyre lett volna szükség, és főleg sok időre. Azonban a felügyelő jóvoltából itt tudomást szereztem egy akkor frissen megjelent díszes kötetről, melyben sok színes reprodukció és a karkönyvek pontos leírása található. Ezt a könyvet egy sienai bank adta ki (ez nem egyedülálló eset Olaszországban), és így könyvárusi forgalomban nem volt kapható. Ellenben később, Vasoli professzor tanácsára - vele 1973-ban Budapesten találkoztam - levelet írtam az illető bank elnökének, és tanulmányaimra hivatkozva kértem, hogy küldjenek számomra egy példányt. Ilyen módon sikerült is a könyvet megszereznem.

Perugiában két könyvtárban szerettem volna egy-egy kéziratot tanulmányozni, kisebb nehézségek árán sikerült is. Előbb az Archivio di San Pietrót kerestem fel egy *Regiomontanus*-ként jelzett kézirat miatt. Ezzel hamarosan végeztem, mivel XVI. századi másolat volt, és semmi érdemleges ismeretlen adatot nem tartalmazott. A Comunale kézirtárában csak „közel-harc” árán jutottam hozzá az engem érdeklő kézirathoz, mivel váltig állították, hogy nincs olyan jelzetű kéziratuk, amilyent én kérek. Végül is elővették Kristeller megfelelő kötetét, ahonnan én a jelzetet kiírtam, és akkor kiderült, hogy mégiscsak van ilyen számon kézirat. Ez érdekes adalékot tartalmazott, mert Bartholomaeus Fontius *De poenitentia* című művének másolata volt benne, aminek kezdőszövegeiből kiderült, hogy a szerző ezt a művét eredetileg Vitéz Jánosnak ajánlotta, amikor még az 1460-as évek végén Magyarországra készült jönni. Ez a terv azonban a Vitéz-Janus-féle összeesküvés miatt akkor kútba esett.

Bolognában három intézményt szerettem volna felkeresni, de ezek közül az egyik, az egyetemi könyvtár, aznap éppen zárva volt. Első utam a domonkosok rendházába vezetett, ahová elég nehéz volt bejutni, mivel itt is *clausura* van. Egy kéziratot kerestem itt, illetve meg kellett állapítanom, hogy itt őrzik-e azt a Margit-legendát, melyről az irodalomban voltak ugyan adatok, de az Akadémiai Könyvtár ezzel kapcsolatos mikrofilmkérésére semmi válasz nem érkezett. Előzetesen még Rómában is felkerestem a rend levéltárát, de ott sem tudtak a kéziratról. Bolognában viszont sikerült megtalálnom azt a kódexet, melyben a keresett legenda

van, s ígéretet kaptam a könyvtárostól, hogy fogunk róla mikrofilmet kapni. Ez később meg is történt.

A bolognai Állami Levéltárba ugyancsak egy kézirat felderítése miatt mentem, sajnos sikertelenül. Itt egy Janus-levélnak kellett volna lennie, amit még annak idején Lukcsics Pál adott ki, közölve, hogy a levélen rajta van Janus gyűrűs pecsétje is. Az Akadémia könyvtára, személy szerint Csapodi Csaba levélben kérte ennek az iratnak mikrofilmen való megküldését, de azt a választ kapta, hogy a megadott jelzeten a Janus-levelet nem találják. Bolognában emlékeztek erre az ügyre, de kérésemre mégis kézbe adták azt a fasciculust, melyben a kérdéses levélnek lennie kellett volna. Sajnos, én sem találtam meg ott, de érdekes módon egy másik levél, Mátyás királytól, melyet ugyancsak Lukcsics közölt ugyanabban a cikkében, ott volt a helyén. A kedves levéltárosnő, akivel tárgyaltam, azt ajánlotta, hogy próbáljam a levelet az egyetemi könyvtárban is keresni, mivel Galeotto (akinek személyével a levél kapcsolatos) az egyetem és nem Bologna városának szolgálatában állt. Sajnos azonban a már említett okból az egyetemi könyvtárt nem kereshettem fel.

A firenzei elég gazdag program lebonyolítása után hamarosan búcsút vettem ettől a várostól, és Velencébe vettem utamat. Itt kellemes, csöndes szoba várt, melyet ösztöndíjas társnőm, Sarkady Jánosné gondoskodásának köszönhettem. Kolléganőm hosszabb időn át fáradhatatlanul kutatott a velencei Állami levéltárban, én elsősorban a Marcianában, a Correrben és a Querini-Stampaliában. Kézirati vonatkozásban kevés újat találtam itt, csak egy Regiomontanus-kódex volt érdekes, mivel írása pontosan egyezett a budapesti Regiomontanus-corvináéval. Ebből arra lehet következtetni, hogy mindkettőt ugyanaz a másoló írta le, vagy megfordítva: Regiomontanusnak lehetett egy állandó másolója.

Velencei tartózkodásom legjelentősebb eredménye az volt, amit az utcán, a múzeumokban, a műemlékeken és a szakkönyvekben láttam. Templomok portáléján, a Doge-palota lépcső-feljárójának márványreliefjein, síremlékeken, képek keretén, mindenütt ugyanazt a stílust láthattam: azt, amelyik véleményem szerint megtalálható a velencei nyomtatványokban és az 1480-as évek vége felé készült corvinákban is. Velencébe a művészeti reneszánsz később érkezett el, mint a többi itáliai városba, de ekkor magával hozta azokat a motívumokat, melyeket kisebb és nagyobb művészek a megcsodált Róma antik kincseiből gyűjtöttek össze vázlatkönyveikbe, és ezeken keresztül terjesztették. E stílus fő jellegzetessége abban van, hogy klasszikus növényi (akantuszlevél és virág) és egyéb elemekből (égő fáklya, delfin, kandeláber stb.) olvasztották egységes ornamentikává a márványreliefeken és a nyomtatványok címlapjain. A Cassianus-corvina egyike ezeknek a késői budai kódexeknek. Egyik lapján pontosan egyező részleteket találtam a Rómában ma is látható Ara pacis díszítéseivel és egy velencei rézmetsző fennmaradt rajzával. A Beda- és az Evangelistarium-corvinák címlapjai pedig bizonyos egykorú velencei nyomtatványok fametszetes címlapjaival mutattak közeli rokonságot. Igyekeztem minél több anyagot reprodukcióban is összegyűjteni. Ez bizonyára másokat is meggyőzött volna, ha lett volna alkalmam közölni vagy bemutatni. (Erre csak egyszer volt alkalom, amikor hazatérésem után útibeszámolót tartottam, s akkor sikerült is a képanyag egy részének bemutatásával a hallgatóságot teóriám helyességéről meggyőzni.) De sem az 1970-es velencei konferencia 1973-as budapesti folytatásán tartott előadásomban, sem előadásom szövegének megjelenésekor nem volt alkalmam a képanyagot bemutatni.

Velencéből még két viszonylag közeli városba látogattam el: Trentóba és Padovába. Trento ugyan eredeti útitervemben nem szerepelt, de mégis ideutaztam, mivel itt 40 olyan kódexet őriztek, mely korábban a bécsi Nemzeti Könyvtárban, illetve még előbb Salzburgban volt. Sajnos, ez olyan kérdés, ahol a politika belejátszott a tudományos kutatásba. Úgy látszott, mindenkit bizalmatlanul fogadnak itt, aki éppen ezeket a Bécsből ide került kódexeket keresi. Első utam alkalmával későn érkeztem, nem sokkal zárás előtt, de másodszor láthattam

néhányat az engem érdeklő kéziratok közül. Persze a legjobb az lett volna, ha mindet megnézhetem, de erre sem idő, sem lehetőség nem volt. Így tulajdonképpen csak egyetlen érdekes kódex vonta magára figyelmemet: Seneca tragédiáinak egy a XIV-XV. század fordulójáról való másolata, melynek szövege mellé egy későbbi, már humanista írású kéz írt kommentárokat. Ez azért volt érdekes számomra, mivel a kódex írása, díszítése (minden tragédia előtt egy-egy alakos miniatúra) és az emendáló kéz is ugyanannak tűnt, mint az egyik corvina, az *oxfordi Seneca* írása, díszítése és lapszéli jegyzetei. Későbbi kutatásaim során ebből a két kódexből messzemenő következtetéseket vontam le, de erről majd egy későbbi fejezetben lesz szó.

Padovában két könyvtárt kerestem fel egy-egy kézirat miatt. Először a S. Antoniót, ahol Galeotto Marzio *Chiromantia* c. művének egyetlen fennmaradt példányát őrzik. Ennek írására voltam kíváncsi, de azon túlmenően, hogy ez századvégi humanista cursiva currens írás, egyebet nem tudtam megállapítani róla. A másik könyvtár a Szemináriumi Könyvtár volt, melyet egy corvinagyánús kódex miatt kerestem fel. Ez négy különböző művet tartalmaz: Carolo Zeno életét, Vergerio epistoláját Zeno egy hadi győzelme alkalmából, egy gyászbeszédet Leonardo Guiustiniani fölött és a Velencei Köztársaság levelét Lajos magyar királyhoz. Az első mű szerzője Jacopo Zeno, velencei nemes, mint ahogy velencei maga a Zeno család is. A munka II. Pius pápának van ajánlva. Girolamo Diviaco említi (1591-ben) azt a Zeno-kódexet, melyet 1533-ban ifj. Niccolo Zeno vett meg Konstantinápolyban, s amely a Mátyásé volt. A tudományos irodalomban egyesek ezt a padovai kódexet ezen az alapon corvinának tartották. Így tulajdonképpen az volt a kérdés, mutat-e valami nyom ebben a kódexben arra, hogy a budai könyvtárból került ki. De megállapíthattam, hogy a kódexbeli címer nem átfestett, így ez nem lehetett a corvina. De egy másik érv máris az ellen szólt, hogy ez lenne a Niccolo Zeno által Konstantinápolyban megvásárolt kódex. Zonta, Zeno életrajzána legújabb kutatója ugyanis megtalálta Zeno életrajzána említését egy 1524-es padovai könyvjegyzékben, ez tehát nem kerülhetett 1533-ban ide. De az 1524-ben említett példány papír kézirat, míg a megvizsgált padovai kódex díszes kiállítású pergamen kötet. Végeredményben vizsgálataim a budai könyvtár szempontjából negatívak voltak ebben az esetben.

Még volt félórám a vonat indulásáig, s egy betűrendes jegyzéket vettem kézbe, melyet gyorsan átfutottam - és Janus Pannonius nevére bukkantam benne. Kiderült, hogy egy XVI. századi kézirat-kolligátum egyik darabja Janus Barbaro epithalamiumának másolata, amire egy későbbi kéz még azt is rájegyezte, hogy a vers a Teleki-féle kiadásban nem szerepel. Valami azért tehát mégiscsak akadt Padovában.

Spanyolország, Párizs és ismét Belgium

Még javában benne voltam az olasz könyvtárakban gyűjtött anyag feldolgozásában, amikor újabb tanulmányútra nyílt alkalmam; ezt arra is föl akartam használni, hogy Párizsba utazzak, ahol addig még soha nem voltam. Azonkívül maradt még néhány tisztázandó kérdés az *Anjou Bibliá*-val kapcsolatban, s mivel Brüsszel, illetve Löwen innen már csak egy ugrásnyira volt, ezt is útba ejtettem.

Spanyolország persze egészen más volt a valóságban, mint ahogyan előre elképzeltem. Nem jobb, nem rosszabb, csak más. Előzetes kutatásaink alapján két „biztos” corvinát akartunk megnézni, az egyiket Madridban, a másikat El Escorialban. Már elődeink is megtalálhatták volna mind a kettőt, ha egyáltalában föltételezik, hogy ebben az országban is lehet corvina. Szerepeltek az irodalomban, és mi is csak véletlenül akadtunk nyomukra. Mind a kettő benne van abban a jegyzékben, amely a Spanyolországban őrzött illuminált kódexekről készült. A madridi Wilhelmas de Conchis kozmológiai művének címlapja még reprodukálva is van itt, de hogy címere Mátyásé, azt egy cseh kutató állapította meg, aki monográfiát írt IV. Vencel könyvtáráról. Mi az adatot az ő könyvében találtuk meg. Mátyás könyvtárából már addig is két másik olyan kódex volt ismeretes, mely Vencel könyvtárából került ki: a *Haly Aberudian* és az *Encyclopaedia medica*. Ezeket valószínűleg még V. László örökölhette nagybátyjától; így kerülhetett Mátyás kódexei közé a madridi kézirat is. A Conchis-féle kézirat több szempontból rendkívül érdekes volt, számomra különösen azért, mivel Vitéz Jánosra valló bejegyzéseket vettem észre benne. Az utolsó lapnál a gyanú bizonyossággá vált. Kivakarták ugyan a szöveg végére írt bejegyzést (amit Sylvania-lámpával is csak nagy nehezen tudtunk elolvasni), de még elég jól látható volt Vitéz kézjegye: J. E. W. (Johannes Episcopus Waradiensis) 1460. Elég sok Vitéz által emendált kódex volt már a kezemben, ezért ennél a kódexnél különösen feltűnő volt megjegyzéseinek a szöveggel élénken vitába szálló jellege. Az első két fejezetnél ugyan még csak a nála szokásos tárgyi kivetítésekkel találkozunk („Plato”, „aeter”, „aer”, „Terra immobilis” stb.), azonban annál a szövegrésznél, ahol a planéták mozgásáról, egymáshoz való viszonyáról van szó, egyre szaporodnak és élesednek a kritikai megjegyzések („false” = hamisan; „male secundum omnes modernos et antiquos doctiores” = az összes új és régi tudósok szerint téves; „ridiculus philosophus” = nevetséges bölcsele; „Recte hic de se dixit iste philosophus quod si hanc librum non scripsisset, doctiorem eum putassem” = helyesen mondja itt magáról ez a bölcsele, hogy ha ezt a könyvet nem írta volna meg, okosabbnak tartanám őt). Legjellemzőbb azonban a mű végén, az átvilágítás mellett is csak nehezen olvasható, kivakart szöveg (csak magyarul idézem, mivel a latin szöveg olvasata helyenként bizonytalan, sőt egyes szavak olvashatatlanok): Vitéznek több bosszúságot, mint örömet szerzett e könyv elolvasása, és ezért is látta eljavításokkal, hogy azok, akik majd olvasni fogják, okuljanak az ő, Vitéz, megjegyzéseiből.

Madridban tíz napot töltöttünk. A Nemzeti Könyvtár kéziratárában naponta több kódexet tanulmányoztunk át, melyek között nem egy magyar vonatkozású akadt. Ezek közül volt legérdekesebb a már említetten kívül számomra egy Suetonius-kódex, mivel az ebben látható lapszéli jegyzetek és a végére írt 1435-ös évszám véleményem szerint szintén Vitéztől származnak. Ha ez helytálló, akkor ez lenne a legkorábbi ismert, Vitéz bejegyzéseit tartalmazó kódex. Könnyen lehet, hogy a kódex Zsigmond kancelláriájában került Vitéz kezébe, mivel a kéziratban levő címer Zsigmondra utal.

Madridból tíznapi tartózkodás után kiköltöztünk a spanyol királyok nyaralóhelyére, El Escorialba. A helység a Sierra di Guadarrama lejtőjén, de 1000 m fölötti magasságban fekszik. A hatalmas gránitkockákból épített palota alaprajza szabályos négyzet alakú, melyet még nagyobb, hasonló alakú kikövezett udvar vesz körül. Ezen játszanak, szaladgálnak, ugrándoznak az escoriali gyerekek, ezen sétálnak és csevegnek a felnőttek. Fa vagy virág csak a kőtéren túl látható, az is gyér, és kókadozik a szárazságtól. A közelben csodás könyaralók, üresen, kihaltan, hiszen már szeptember van. Ahol véget ér a házak határa, sok a szemét, és egyetlen út sem vezet föl a közeli hegyekbe. A külvilággal vagy - hogy úgy mondjuk - az ország többi részével autóbuszok és gyakori vonatjáratok tartják fenn az összeköttetést. Magának a kis nyaralóhelynek egy főutcája van, ahol legérdekesebb az utazási iroda és mellette egy nagy bazár, ahol kapható mindenféle régít utánzó fegyver - kardok, török - és ember nagyságú páncélruhákat. Többször is megcsodáltuk ezeket, de vásárlás nélkül persze. Az időnkéből tellett, mert a könyvtár sajnos csak napi három órát tartott nyitva. Elég nehezen tudtuk megértetni magunkat, mivel itt már csak spanyolul tudtak. A könyvtár vezetőjével férjem latinul próbált értekezni, s ettől kezdve „kivételesen” naponta dupla annyi kódexet nézhettünk meg, mint amennyit szabály szerint lehetett volna.

Elsőként természetesen azt a Platón-kódexet vettük kezünkbe, melyre Albinia de la Mare hívta fel figyelmünket. Ezt a kéziratot egy spanyol másoló, Gundisalvus Hispanus írta le. Ugyanaz, aki - mint korábban írtam - a müncheni Aristéas-kódexet is másolta. A Platón-kódex egyetlen problémája az volt, hogy címerét átfestették, és nem tudtunk pontos választ kapni arra nézve, hogy kivehető-e a jelenlegi alatt Mátyás címere. Most megállapíthattuk, hogy a címer felismerhető, vagyis kétségtelenül corvinával van dolgunk. A címlap díszítése érdekes módon a budai díszítést sugalmazta, mégsem volt azonos egyik ismert „budai” díszítésű kódexével sem. Fekete alapon színes almák és virágok között a jobboldali medalionban Mátyás-portré, hadi sisakján babérkoszorúval. De ez az arc már mennyi bizalmatlanságot, mennyi csalódást árul el! A mellkép alatt kétoldalt egy-egy finom rajzú puttó, egymásnak háttal könyvet olvas elmerült arckifejezéssel. De milyen más puttók ezek, mint a „budaiak”-ként ismertek! Bájosak, törekenyek, nem származhatnak ugyanattól a kéztől, mint mondjuk a budapesti Trapezuntius-kódex erőteljes izomzatú, darabos mozgású meztelen gyermekalakjai. Ezekhez hasonló puttókkal a corvinák díszítésének tanulmányozása közben sehol máshol nem találkoztam.

Érdekes a kódex ajánlásának szövege is, amely itt senkihez sem szól személy szerint. Egészen véletlenül még Firenzében ráakadtam egy másik kézira, melynek ajánlása Lorenzo Medicihez szólt, s szó szerint egyezett a Platón-corvináéval (mikor Firenzében jártam, mikrofilmről már ismertem az El Escorial-i corvina kezdősorait, így ismertem fel az azonosságot a hasonló szöveggel kezdődő másik kódex bevezetésében).

A corvinán kívül El Escorialban is akadt nem egy érdekes, magyar vonatkozású kézirat. Megnéztük azt a XII. századi, evangéliumokat tartalmazó kódexet is, amelyet egy időben corvinának tartottak, mivel feltételezték, hogy Mária királyné hozta magával Budáról menekülésekor. Teljes bizonyossággal kiderült, hogy semmi köze a corvinához. A félreértés úgy keletkezett, hogy a kódex egy időben Flandria kormányzónőjéé volt. Ez azonban még nem lehetett a volt magyar királyné, hanem csak elődje, Ausztriai Margit, mivel Erasmus egy 1526 előtti bibliakiadványban már utalt erre a kódexre.

Mária királyné emlékével még egyszer találkoztunk az Escorial kriptájában, ahol a királyi család tagjainak kisebb-nagyobb fehérmárvány koporsói között haladva, egyszer csak ott álltunk „Maria regina Hungariae” szarkofágja előtt.

Az egyik legszebb - nem könyvtári - élményünk a közeli Valle de los Caidos nagy kiterjedésű hősi emlékművének meglátogatása volt.

Spanyolországtól a madridi Chamartin állomáson vettem búcsút, ahonnan a vonat 15 óra alatt Párizsba röpített. Férjem csak ezután utazott Sevillebe, és így egyedül övé az érdem, hogy megtalálta a Sevilla II. Janus-kódexet.

Kutatásaim szempontjából Párizsban a legnagyobb jelentőségű az volt, hogy végre eredetiben láthattam a Petrarca-Dante-kódexet. Így egészen másképpen hatott rám, mint a korábban tanulmányozott mikrofilm- és a fényképmásolatok. A kötésen levő hollók így szabad szemmel is inkább hollóknak látszottak, mint a fényképen. Hogy pontosan miért, nem tudnám megmondani. Azonkívül a kötés négy kerek medalionjában nagyítóval ki lehetett venni a színes emailrozott képecskéket, melyek, mint a megmaradt alaprajz mutatta, egy-egy hangszeren játszó emberi alakot ábrázoltak. A kódex belsejében lévő kettős címről, melyre nézve annak idején írásban azt a felvilágosítást kaptam, hogy nem láthatók rajta átfestés nyomai, nekem bizony az volt a benyomásom, hogy nagyon is lehet, hogy átfestették. De a legmeggyőzőbb az volt számomra, hogy a kódex belső lapjainak miniatűrái között megtaláltam Mátyás emblemainak kezdetleges nyomait. Így most már biztosra vehető, hogy ez a kézirat is corvina volt.

A Bibliotheque Nationale-ban még egy érdekes kézirat került a kezembe, amely Róbert Károly magyar király nevéhez fűződő történeteket tartalmaz - történelmi alappal vagy anélkül? - s amelyről azóta sem állapítottam meg, hogy szövege az irodalomban ismeretes-e vagy sem. Persze az itt őrzött corvinákat is áttanulmányoztam. Kis csalódás volt a Cassianus-kódex, amely előbb, reprodukcióban sokkal impozánsabbnak tűnt, mint itt eredetiben.

Párizsból Brüsszelbe, innen Löwenbe vettem utamat: most már itt őrizték - letétként - az *Anjou Bibliá*-t. Löwen egyetemi város ugyan, de alig tudtam szállást kapni, mivel nincs idegenforgalmi iroda. A háborúktól sokat szenvedett város ma is őrzi régi alaprajzát, közepén kör alakú tér van, melyből sugarak irányában ágaznak ki az utcák. Vadonatúj könyvtárépületben tanulmányozhattam az engem érdeklő kéziratot. Sokkal felkészültebb voltam, mint amikor négy évvel ezelőtt először láttam. Másodszori átnézésekor teljes bizonyosságot szereztem arra nézve, hogy a kódex első tulajdonosa Anjou Endre volt. Ebben segítségemre volt az eredeti címer infravörös világításnál készült felvétele is, melyet Van Schouten professzor készített és rendelkezésemre bocsátott. Másrészt Amerikából megkaptam színes felvételen egy festményrészletet, mely Endrét ábrázolja, mégpedig heraldikai mintával díszített ruházatban. A kódexbeli címer és az Amerikába került kép, mely egykor Nápolyban készült Endréről, egyező motívumokat tüntetett fel. A biblia másik érdekessége - ez szintén szorosan összefügg a magyar herceg történetével -, hogy az egyik miniatör egyes lapok aljára olyan jeleneteket festett, melyek jellemzőek, de nem mindig éppen kedvezőek a korabeli nápolyi társadalomra. Ezeket mindig összefüggésbe lehetett hozni a biblia megfelelő szövegével. Hazatérésem után első dolgom volt tanulmányban beszámolni az *Anjou Bibliá*-ról. Végző eredményként megállapítottam, hogy a bibliát Endre herceg kaphatta ajándékba Róbert királytól, akiről tudjuk, hogy nagyon kedvelte magyar rokonát. Hogy végrendeletében mégis csupán két leányunokája, Johanna és Mária szerepel örökösként, az talán eredeti akaratának tudta nélkül elkövetett megváltoztatása volt. Ebben nagy szerepe lehetett a hűséges kancellárnak, Alife Miklósnak; Johanna nyilván ezért ajándékozta neki - Endre meggyilkoltatása után - az értékes kódexet.

François Avril egy tanulmányában írt az *Anjou Bibliá*-ról, s ugyanebben szól egy másik kézitról is, melyet Londonban őriznek, s melynek tartalma a világtörténet. Három példányban is megvan a British Museumban, s ezek közül az egyikben olyan nyomokat és bejegyzéseket talált, melyek alapján feltételezte, hogy az egy 1343 táján élt nápolyi trónörökösé lehetett. Vajon nem lehetséges-e, hogy ez is Endre volt? Visszatértem Budapestre. Nagyobb kutatóútra azóta sem került sor, de sok volt a feldolgozásra váró anyag, és kiderült, hogy hazai

könyvtárainkban is van még felfedeznivaló. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem: az is nyilvánvaló maradt, hogy a felmerülő újabb és újabb adatoknak itthon nem mindig lehet teljesen a végére járni.

A továbbiakban néhány példát hozok föl arra nézve, hogy milyen mozaikkövekből kell összerakni a magyar humanizmus történetét, s hogy még bőven akad - nekünk is és másoknak is - kutatnivaló ezen a területen.

Bartholomaeus Fontius

Írásomban többször említettem már a nevét. Bár új, előbb ismeretlen adatokra is bukkantam vele kapcsolatban, még ma sem tudunk mindent a magyar humanistákkal való kapcsolatairól. Személyéről csak annyit, hogy firenzei humanista volt, annak a Petrus Cenniniusnak barátja és kortársa, akiről ebben az írásomban külön fejezet szól. A corvinák között négy olyat ismerünk, melyet ő maga írt le, de ennél jóval több kéziratban találhatók meg lapszéli jegyzetei, emendálásai. Hogy a vele kapcsolatban talált újabb adatokat kellőképpen tudtam értékelni, ahhoz Albinia de la Mare Sassettiről írt tanulmánya nem kis mértékben járult hozzá. Ebből derült ki ugyanis, hogy Fontius nemcsak barátja, hanem könyvtárosa is volt a firenzei Francesco Sassettinek, és ezen az alapon emendálta, javította Sassetti könyveit. Világossá vált tehát két dolog is: az egyik, hogy a Sassettitől Mátyás könyvtárába került kéziratokban ezért találhatók meg Fontius lapszéli jegyzetei, a szövegek tartalmáról írt összefoglalásai vagy éppen tartalomjegyzékei. A másik dolog, hogy nemcsak a Sassetti-féle kéziratokban, hanem más budai kódexekben is fellelhetők Fontius kezének nyomai - ami azt jelenti, hogy amikor 1489-ben néhány hónapig Budán tartózkodott, nyilván a corvinák emendálásával is foglalkozott.

De ennél korábbi magyarországi kapcsolatai is kiderültek abból a kéziratból, melynek tartalmáról Perugiában szereztem tudomást. Ez megmutatta, hogy eredetileg Vitéz János volt az, aki más magyar humanisták - Garázda Péter vagy talán Janus Pannonius - közvetítésével Magyarországra hívta Fontiust. Az említett *De poenitentia* c. mű bevezetéséből kiderül, hogy az esztergomi érsek „levelekkel és üzenetekkel” hívta őt Pannóniába. Ismeretes, hogy idejövetele akkor miért maradt el.

Vitéz és Fontius kapcsolatát, illetve főleg az utóbbinak Vitéz iránti érdeklődését bizonyítja az a Sienában tanulmányozott - szintén említett - kézirat, amely a Vitéznek ajánlott Argyropilus-féle Arisztotelész-fordítás *De coelo* c. fejezetét tartalmazza, amit Fontius nyilván a maga számára másoltatott le.

A Fontius fennmaradt hagyatéki leltárában felsorolt kéziratok között említve van a következő című munka: *Vita Johannis vaivodae*. Maga a mű ez idő szerint nem ismeretes, az azonban bizonyos, hogy nem szólhatott másról, csak Hunyadi János életéről.

Nemrég Párizsban előkerült Fontius *Poeticá*-ja is, amit 1490 után írt, és Lorenzo Medicinek ajánlott. Ez azért jelentős mű, mivel - bár a XV. században az iskolákban és az egyetemeken is tanítottak metrikát, versmértéket - ilyen összefoglaló, a poétika minden ágára kiterjedő elméleti munkát korábban nem ismerünk. Ez minket nemcsak általános szempontból érdekel, hanem azért is, mivel Fontius Budára jövetele alkalmával Mátyás királynak átnyújtotta „opera omniá”-ját. Ebben benne foglaltattak azok az inaugurációs beszédek is, melyeket ő mint a firenzei studio tanára az évnyitókon elmondott. Ezekben a beszédekben pedig a nem sokkal később megírt poétikának szinte minden gondolata megtalálható.

Franciscus di Castello Italico de Mediolano

Ez a hosszú, szépen hangzó név van beírva abba a gazdagon díszített breviáriumba, amely Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári préposté volt (mint ezt a kódexben több helyen is föllelhető címere bizonyítja). A breviáriumot ma nemzeti könyvtárunk kéziratárában őrzik. A kódex és benne a fent jelzett név is - mely nyilván a miniátoré - széles körben Ez a hosszú, szépen hangzó név van beírva abba a gazdagon díszített breviáriumba, amely Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári ismeretes, és sok vita, teória fölvetése fűződik hozzá. Egyetlen dolog nem kétséges: Kálmáncsehi breviáriumát ő díszítette. Ezen túlmenően azonban sem róla, sem többi munkájáról semmi bizonyosat nem tudunk. Azért kell róla részletesebben megemlékezni, mivel újabban olyan teória merült fel munkásságával kapcsolatban, amely mellett nem lehet szó nélkül elmenni.

Corvina-kötetében annak idején már Hevesy említést tett arról, hogy Kálmáncsehi breviáriumának (mely akkor még a lambachi bencés kolostor tulajdonában volt; a magyar állam 1939-ben egy párizsi antikvár cégtől vette meg) díszítése rokon a lodii (Milánó mellett) művészek által készített és nagyrészt ma is ott található, egyházi célra szolgáló karkönyvek miniatúra-díszével. Ezt később a kitűnő megfigyelő, Hoffmann Edit is megállapította, és tőle azt is megtudtuk, hogy a lodi iskola a budai festőiskola modorában készült díszítményekre is hatott. Erről a kérdésről több külföldi kutató is megemlékezett, de lényegében mindig hasonló értelemben.

Pár évvel ezelőtt egy olasz művészettörténész, Angela Daneu-Lattanzi Budapesten járt, mivel egy tanulmányt készült írni Franciscus di Castellóról. Tanulmánya meg is jelent. A következő teóriát vetette fel benne: nemcsak Kálmáncsehi breviáriumát, hanem a corvinák egész sorát Franciscus di Castello díszítette, sőt megalapítója volt a budai festőiskolának. Miközben ide-oda utazgatott Magyarország és Itália között, nálunk az észak-olasz miniatúrástílust terjesztette el, innen pedig a hazánkban felvett impulzusokat vitte magával. A budai kódexek között három, egymástól eltérő és időben egymást követő jellegzetességű díszítéssel ellátott csoportot tulajdonít Daneu-Lattanzi tanulmánya Franciscus di Castellónak. Ezekben mint „magyar” jellemvonás szerepel többek között a „paprikavirág” piros színe, az erős izomzatú, nehézkes puttók pedig a cigányzene érzelmes vibratójára emlékeztetik őt. Mondanunk sem kell: sem cigányzene, sem paprika (melynek virága nem is piros, hanem fehér) nem volt hazánkban a XV. században. Arra nézve pedig, hogy Franciscus di Castello többször megtehetette volna az utat Milánó és Buda között, egyáltalában semmi adatunk nincs. Tipikus terméke ez a Daneu-Lattanzi-féle elképzelés annak az álromantikának, amely különösen a múlt században volt divatos, de úgy látszik, még ma is érezteti hatását.

Az egyébként alapjában véve jó szándékú szerzőnk cikkére nem reflektáltam, mivel nem gondolhattam, hogy teóriája szélesebb körben is elterjedhet. Pedig ez történt. Nemrég jelent meg egy nagyon szép kiállítású kiadvány, melyet egy lodi bank finanszírozott. Ennek szerzője teljes egészében magáévá tette Daneu-Lattanzi teóriáját, s ezen az alapon a Lodiban őrzött egyházi szerkönyvek egész sorát Franciscus di Castellónak tulajdonítja. Igaz, sok esetben nagy stílusbeli hasonlóság mutatkozik a Kálmáncsehi-kódex és a lodi szerkönyvek egyes miniatúrái között. De főleg a dekoratív díszítményekben. Az alakos miniatúrák a karkönyvekben és Kálmáncsehi breviáriumban aligha származhatnak ugyanattól a kéztől. A dekoratív motívumokat kisebb igényű művészek is átvehetik, megtanulhatják a jobbaktól, de az alakok kivitelezése, s ami a döntő: a képek kompozíciója elárulja, hogy más az egyik és más a másik kódex művésze, miniatóra.

Ezt a kérdést inkább a belőle levonható tanulságok miatt vettem fel, mert általában is kiterjeszthetjük őket a miniatúratörténeti kutatásokra. Először is azt, hogy a magyar kutatók részben előnyös, részben hátrányos helyzetben vannak a külföldiekhez képest. Tudósaink - a magyar kultúrtörténet pontosabb ismerete birtokában - nagyobb eséllyel oldhatják meg a kétes kérdéseket. Számolniok kell viszont azzal, hogy eredményeik külföldön sok esetben viszonylag nehezen gyökeresedhetnek meg.

Az olyan stíluskritikának pedig, amely nem veszi figyelembe a történelmi alapot, nem lehet létjogosultsága. Itt említem meg, hogy érdemes lenne egyszer valakinek - aki kedvet érez a téma iránt - áttanulmányozni a Corvina-könyvtár történetének egész irodalmát olyan szempontból, hogy az idők folyamán hogyan változott a felfogás abban a tekintetben, hogy melyik kódex díszítését kinek tulajdonították. Ha szép volt egy-egy kézirat címlapjának miniatúrája, azt a 19. században biztosan Attavante munkájaként könyvelték el.

Tulajdonképpen az *Anjou Biblia* tulajdonosának kiderítése is ide tartozik, mert a külföldi kutatók számára elég kevésbé ismeretes (bár elég sok idegen nyelvű publikáció jelent meg ezzel kapcsolatban magyar részéről is) a magyar és nápolyi Anjou-ház viszálykodásának oka és története. Ezért nem ismerhették fel a kódex keletkezésének körülményeit, pedig erre a kézirat miniatúráiban számtalan utalás lelhető fel.

A címerek tanúsága

Az *Anjou Biblia* egyben jó példa arra is, hogy a kéziratos könyvek korában nem lehet figyelmen kívül hagyni a címerek tanúságtételét. Nem mellőzhető a címertan ismerete, tanulmányozása például a budai könyvtár történetét illetően sem. A corvinákban lévő Mátyás-címerek időről időre megváltoztak, ezért a kódexet illetően kormeghatározó lehet, hogy milyen elemekből állnak. Több esetben meghatározhatják, hogy egyik vagy másik kézirat mikor került a budai könyvtárba. Így pl. a kétfarkú cseh oroszlán csak 1469 után jelenik meg Mátyás címereiben, míg az egyfarkú, besztepci oroszlán még a Hunyadi-családtól ered. A Philostratus-kódexben Bécs elfoglalása után (1485) Ausztria címere is belekerült a király címerébe.

De egy-egy címer a korábbi tulajdonosra is utalhat, még akkor is, ha átfestették. A már említett, Sassettitől Budára került kéziratok közül néhányban világosan áttetszenek a korábbi tulajdonos címerai.

A címerekkel kapcsolatban van egy érdekes, ez idő szerint megfejtetlen kérdés. Két veronai Livius-kódexben, mely kötése alapján hiteles corvina, ugyanaz a tulajdonosi címer van, s ez még ma sincs megfejtve. Pedig konkrét adatunk van arra nézve, hogy ez még egy Mátyás előtti, korábbi tulajdonostól származik. Két másik corvinában ugyanis erre a címerre festették rá Mátyás címerét. De találkoztam ezzel a címerrel két olyan kódexben is, amely nem corvina. Ezek közül nagyon izgalmas az az oxfordi Aristoteles, amelynek másolója Bartholomaeus Fontius, lapszéli jegyzetei pedig ugyanattól származnak, aki az egyik Budapesten őrzött corvinába írt lapszéli jegyzeteket. Nagyon érdekes lenne megtalálni azt a személyt vagy családot, aki ezt a címet használta: merőlegesen kettéosztott pajzs, egyik fele piros, másik fekete, s erre van ráfestve egy háromágú korona, melyből liliom nő ki. Ebből csak arra lehet következtetni, hogy itáliai nemesi családról lehet szó, de hogy melyikről - azt ez idő szerint nem tudjuk.

Sikerült viszont a budapesti Victorinus-corvina egy XVII. századi tulajdonosának címerét megfejtetni. Mikor 1964-ben a Nemzeti Múzeum dísztermében az összes jelenleg Magyarországon őrzött corvinát kiállították, egy levelet kaptunk. Írója bejelenti, hogy megállapította: a Victorinus-kódexben (amely éppen ott volt kinyitva, ahol a megoldatlan címer is látszott) levő címer az ő családjáé, melynek tagjai ma is élnek Észak-Olaszországban. A levelet közöltük a Magyar Könyvszemlében, a megállapított névvel együtt.

Ismét más, érdekes kérdés Vitéz János és Janus Pannonius címere. Vitéz János címerét ismerjük, külön Janus-címer nem ismeretes. De már Balogh Jolán talált egy olyan oklevelet, amit mindketten pecsétjükkel láttak el, s itt kettőjük címere ugyanaz, csak köriratuk különbözik: Johannes archiepiscopus Strigoniensis Johannes episcopus Quinqueecclesiensis. Janus címeres pecsétje rajta volt azon a levélen, amit annak idején Padovában nem sikerült megtalálnom; ennek fényképe megvolt Juhász László hagyatékában. Sajnos, a felvétel annyira halvány, hogy nem lehet vele sokra menni. Ha azonban - és ez egyre inkább valószínű - Vitéz és Janus is ugyanazt a címet használta, akkor azok körül a kódexek körül támad zavar, melyeket mostanáig mint Vitéz-címeres, az érsek könyvtárából származó kódexeket tartottunk nyilván. Ezzel a kérdéssel még foglalkozni kell.

Vitéz János könyvtára

Vitéz János könyvtárának híre fennmaradt az évszázadok során, de egészen a 19. század első feléig egyetlen darab sem vált belőle ismeretessé. Tulajdonképpen a 18. század második felében indult meg az érdeklődés az esztergomi volt királyi és érseki palota iránt, és a század végén megindult ásatások során ráakadtak Vitéz János sírkövére is, melyet címere díszített: vízszintesen vágott pajzs, felső felében vörös alapon lépegető arany oroszlán, alsó felében kék alapon két arany csillag között arany liliom. A címer alapján elindulhattak a kutatások Vitéz János egykori könyvtára megmaradt darabjainak kinyomozására. Az első Vitéz- - illetve Vitézének tartott - kódexeket két gyűjtő, Jankovich Miklós és Farkas Lajos mondhatta magáénak. Mai szemmel nézve azonban a Jankovich által Vitézének tartott két kódex (egy *Caesar* és egy *Vergilius*) hitelessége nem teljesen bizonyított, a Farkas Lajos által megszerzett Scholasticus-kódex pedig mai ismereteink szerint olyan corvina, amit Vitéz csupán emendált.

A 19. század második felében két alkalommal is kerültek vissza kódexek Konstantinápolyból. 1869-ben 4, 1877-ben 35 darab. Az utóbbiak között több Vitéz emendálásait tartalmazta. Akkor úgy fogták fel, hogy a Mátyás-címeres, Vitéz kézjeggyel ellátott kódexek eredetileg az esztergomi könyvtárba tartoztak, de a király konfiskáltatta az érsek kódexeit, és saját címereit festette ezekbe is. Ennek a feltevésnek nem volt történelmi alapja, és így már kezdetben is voltak kutatók, akiknek az volt a véleménye, hogy inkább arról lehet szó, hogy Vitéz János a budai könyvtár kódexeit is emendálta. Egyébként az egész konfiskálási teória olyan kutatótól származott, aki maga egyetlen Vitéz-kódexet sem látott, hanem pusztán feltételezte, hogy Mátyás könyvtára azért lett olyan nevezetes, mert a király az érsek kódexeit beolvasztotta a budai könyvtárba. Aki ezt először megpendítette, Angelo Mai volt, a Vatikáni Könyvtár tudós prefektusa a múlt század első felében. Ő adta ki a firenzei könyvkereskedő, Vespasiano da Bisticci visszaemlékezéseit, és ennek a szövegéhez fűzte fent említett megjegyzését, pusztán egyéni véleményként, a konkrét adatok ismerete nélkül.

A magyar kutatók azonban - Csontos, Fraknoi, Pulszky és mások - a múlt század végén rájöttek, hogy a Corvina-könyvtár darabjai között is lehet Vitéz János könyvtárának nyomai után kutatni. Ennek a felismerésnek az eredményeként Fraknoi azonnal a bécsi Nemzeti (akkor: Császári) Könyvtárhoz fordult ez ügyben (természetesen személyesen). Itt a könyvtáros segítségével először három, később még több Vitéz-kódexet talált, mégpedig olyanokat, melyekben benne volt az érsek címere is. E kódexekről még azt az értékes felvilágosítást is kapta, hogy mind Salzburgból kerültek Bécsbe (miután onnan Napóleon elvitte, majd XVIII. Lajos kormánya visszaadta őket, s ekkor egy részüket Bécs, más részüket München kapta meg). Salzburgba pedig nem kerülhettek másként, mint Beckensloer zsákmányaként.

Fraknoi és mások újabb Vitéz-kódexeket is találtak, melyek között összesen 10 volt Vitéz-címeres. E kutatók eredményeit Hoffmann Edit foglalta össze 1929-ben megjelent munkájában, melyben egy összesen 26 darabból álló listát közölt mint a fennmaradt Vitéz-kódexek jegyzékét. A Vitéz-címeres kódexek fennmaradása - különösen azoké, melyeket ma Bécsben és Münchenben őriznek - önmagában is elég bizonyítéka annak, hogy Mátyás nem koboztatta el az érsek könyvtárát, amikor Vitéz a pécsi püspökkel, Janus Pannoniusszal együtt elpártolt tőle. Érdekes módon - bár Hoffmann Edit sem hitt a többiek által vitatott konfiskálási teóriában - mégis két olyan Mátyás-címeres kódexet sorolt a Vitézéi közé, melyet Vitéz csupán emendált. Magam ezeket nem tartom Vitéz-kódexeknek. Meggyőződésem, hogy Vitéz nemcsak a saját kézíratait, hanem a budai könyvtár kódexeit is tudatosan, szándékosan emendálta. Erre a legmeggyőzőbb bizonyítékot az újabban megtalált Vitéz-emendálások adják

a már régebben ismert corvinákban. Hogy Vitéz miért maga végezte ezt a munkát, annak több oka is lehetett.

Sajnos, tudós egyéniségének, életének megoldatlan kérdései közé tartozik ma is, hogy nem tudjuk, hol iskolázott, hol tanult. Lehet, hogy autodidakta volt, és csupán tudós barátai, Aeneas Sylvius és Pier Paolo Vergerio hatása alatt szerezte meg nagy tudását és jártasságát a tudományok legkülönbözőbb területein. Lehet, hogy valamelyik itáliai egyetemen tanult, de érthetetlen, hogy ennek sehol semmi nyoma nem maradt fenn. Persze az is lehet, hogy van ilyen, csak még nem akadt a nyomára senki. De Vitéz egész tevékenysége és emendálásai azt mutatják, hogy teljesen egy színvonalon állt a korabeli itáliai humanisták szellemével, eszméivel. Ezért volt belső szükségyszerűség számára a kéziratok szövegének javítása. Hazánkban a humanizmusnak ebben a korai periódusában ráadásul rajta kívül senki más nem akadt volna, aki ezt a munkát elvégzi. Így nincs abban semmi meglepő, hogy Vitéz a corvinákat is emendálta. Mégpedig szinte inkább, mint saját könyveit, kézirateit.

Csak harminckét évvel Hoffmann Edit könyvtártörténeti kutatásainak megjelenése után bukkant fel újra egy nyom a Vitéz-könyvtárral illetően. G. Schmidt professzor 1961-ben egy, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárához intézett levelében közölte, hogy Amerikában, New Havenben, egy Vitéz-címeres, díszesen illuminált címlapú Cicero-kódex van. A kézirat leírása megtalálható ugyan az amerikai könyvtárak kézirateinak nyomtatott katalógusában, de Vitéz neve mind a szövegben, mind a névmutatóban sajtóhibával Viter-ként szerepel. Nyilván ezért nem figyeltek föl rá korábban még az amerikai humanizmuskutatók sem. A kódexekről meghozatott mikrofilm segítségével kizáróan azt is megállapítani, hogy a kódex másolója Petrus Cellinus, bár írását nem szignálta.

Schmidt professzor után az oxfordi kéziratár munkatársa, a már többször említett Albinia de la Mare levélben három addig ismeretlen Vitéz-kódexre hívta fel figyelmemet, melyet kutatásai közben talált. Leveléhez mellékelte a kódexek egy-egy lapjának xeroxlevonatát is. Ezek közül kettőről már szóltam 1973-as római kutatásaimmal kapcsolatban. A harmadik egy Augustinus-kódex, címlapján Vitéz címerével; ezt a British Museum kéziratgyűjteményében őrzik.

Közben, említett bécsi kutatásaim során, én magam is több Vitézre valló vagy kétségtelenül az érsek könyvtárába tartozó kéziraatra akadtam; ezek Salzburgból kerültek Bécsbe.

Figyelembe véve azonban azokat a kódexeket is, amelyeknek példányát nem ismerjük ugyan, de tudjuk, hogy szerzőik Vitéznek ajánlották őket, még több mű meglétére következtethetünk. Két esetben sikerült a példányt is megtalálni, illetve bebizonyítani, hogy a már ismert példány Vitézé volt. Ezek közül az egyik Aeneas Sylvius két műve (egybekötve, de csak az elsőben van a Vitézhez szóló ajánlás), a másik Nicolaus Modrusiensis Bécsben őrzött művének kézirate, mely a jelenleg ismert egyetlen példány, s kötése két másik magyarországi eredetű kéziratéval azonos jellegű. Van még néhány más mű is, melynek Vitézhez szóló ajánlását ismerjük, de Vitéz példánya ez idő szerint még nem ismeretes. Így pl. Galeotto Marzio Vitéznek ajánlotta *De homine* című, Magyarországon írt munkáját. Johannes Argyropilus az Arisztotelész-fordítás egyik fejezetét, a *De coeló*-t Vitéznek ajánlotta, de Vitéz példányát ma sem ismerjük. Az ajánlás megvan egy firenzei nem Vitéz-kódexben, melyet a már említett Gundisalvus Hispanus írt le, aki Mátyás számára is dolgozott, és megvan a velencei 1507-i nyomtatott kiadásban is. Hogy erről Bartholomaeus Fontius másolatot készítettett magának, már sienai kutatásainkról szólva említettük.

A kor két legnevezetesebb csillagászának, Peurbachnak és a Regiomontanusnak kapcsolatai Vitéz Jánossal általános tudománytörténeti szempontból is érdeklődésre tarthatnak számot. Regiomontanus, a Peurbach-tanítvány csillagászati táblázatai, számításai vezették Koperni-

kuszt arra az útra, hogy felismerje: földünk nem egy helyben álló égitest, mely körül a bolygók - köztük a Nap is - keringenek, hanem éppen megfordítva: a Föld forog a Nap körül.

Vitéz kora színvonalának legmagasabb fokán álló ismereteit bizonyítja az is, hogy fennmaradt írásaiból, leveleiből, beszédeiből és középkori auktor ismerete derül ki.

A másik fontos dolog Vitézzel kapcsolatban az, hogy teljes műveltségét, álláspontját, világnézetét csak akkor ismerhetjük meg igazán, ha értékeljük összes emendálásait. Ezt azonban csupán az illető szerzők műveinek alapos ismeretében tehetnénk meg. Egyetlen példa: Wilhelmus de Conchis Madridban őrzött kozmológiai művéhez Vitéz megjegyzéseket fűzött. Ahhoz azonban, hogy ezeket érdemben értékelhessük, mindkettőjük „világnézetét” ismerni kellene.

Az összes felsorolt szempont tudatában jelenleg azon dolgozom, hogy nagyobb monográfiát írjak Vitéz János könyvtáráról. De ehhez még nagyon sok probléma vár megoldásra.

A legújabb eredmények - újabb problémák

Amikor tavaly, 1976-ban, férjemmel visszaérkeztünk hathetes külföldi utunkról, itt várt a közben érkezett különnyomat, Albinia de la Mare tanulmányával, melyet Francesco Sassettiről írt, s amely a Kristeller-émlékkönyvben jelent meg. Az egyik jegyzetben említ egy firenzei kódexet, egy Celsust, amelyről azt állapította meg, hogy a díszes jobb oldali címlappal szemközti bal oldali lapján Mátyás címerének lenyomata látható. Azonnal mikrofilmet rendeltünk erről a kéziratról, és mikor ez hónapok múlva megérkezett, láttuk: újabb hiteles corvina került elő. Az angol írástörténésznő azt is megállapította, hogy a kódex másolója Niccolo Fonzio volt, emendátora pedig nem más, mint a már sokszor említett Bartholomaeus Fontius. Ha még azt is hozzáfűzöm, hogy a Fontiuséi mellett Vitéz János lapszéli jegyzeteit is felismertük a mikrofilmen, nyilvánvaló, hogy a Celsus-kódex még 1472 előtt kerülhetett Budára. A miniatúra gazdag virágdíszes, de nem hasonlít egyik eddig ismert corvinabelihez sem.

Ezután újabb meglepetések sorozata ért. Áttanulmányoztam az Egyetemi Könyvtár ama kódexeit, melyek éppen száz éve kerültek vissza Törökországból. Az indítékot azonban nem ez az évforduló adta, hanem az, hogy érdekelt: mi a helyzet e 35 kódex körül, melyből a korábbi szaktudomány csak 11-et fogadott el hiteles corvinának. Hogy egészen pontos legyenek, elsősorban a Terentius-kódex érdekelt, mivel Maróti Egon egy tanulmányából világossá vált, hogy ebben Vitéz János emendálásai vannak. Terentius Vitéz elég sokat idézett auktorai közé tartozott, és addig nem volt az ókori szerző művéből ismeretes példány az érsek könyvtárában. Így tehát az Egyetemi Könyvtár Terentius-kódexe, melyet 1444-ben egy Galoysius Haudry nevű - egyébként ismeretlen - másoló írt le, később Mátyás könyvtárába kellett hogy kerüljön. Magyarországi eredetét Vitéz bejegyzései kétséget kizáróan bizonyítják, a budai könyvtárba kerülését pedig az a körülmény teszi vitathatatlaná, hogy a győztes török csapatok innen vitték el Konstantinápolyba.

A Terentius-kódex „esete” vetette fel bennem a gondolatot, hogy meg kellene vizsgálni a többi, Konstantinápolyból hazakerült, bizonytalan eredetűnek tartott kódexet is. Ismételten áttanulmányoztam tehát a vonatkozó irodalmat, és egyenként kézbe vettem a kódexeket is. Nagy nehézséget okozott, hogy a törökök, mielőtt visszaküldték volna a kódexeket, mindegyiket új, török jellegű bőrkötéssel látták el. Ezáltal sok olyan nyom ment veszendőbe, aminek alapján rögtön meg lehetett volna állapítani többi kódex corvina voltát is. Szerencsére azonban fennmaradt egy francia tudós, Dethier jegyzéke. Ez akkor készült, amikor a korábbi kötésmaradványokat még nem távolították el.

Nem szándékozom itt a kódexekre egyenként kitérni. A kérdésről 1977 tavaszán az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Csoportjának vitaülésén előadást tartottam. Most csupán annyit, hogy a korábban elfogadott 11 corvinához e legújabb kutatások alapján még legalább 3-at csatolhatok már eddig is, de a továbbiaktól még több eredményt várok.

Itt csupán egy egyszerű kiállítású, de nagyon szép kézírással másolt papír kéziratról emlékezem meg, mely szorosan kapcsolódik egy másik témához.

A 23. számú kódex egy latin nyelvtankönyv, melynek utolsó lapjaira több kéz oda nem tartozó latin, görög és szláv nyelvű bejegyzéseket fűzött. A 108. lapon az egyik bejegyzés dátuma 1440, s szövege a következő: „A. d. MCCCCXL fui infirmus ad mortem, quod nunquam autem talem infirmitatum fui passus.” (1440-ben úgy féltem a haláltól, mint azelőtt soha.)

Mivel előzetesen sokat foglalkoztam Pier Paolo Vergerio életével, levelezésével és munkáival, a halálfélelemről szóló megjegyzés eszembe juttatta Vergeriónak egy fiatalkori munkáját, mely csak töredékesen maradt fenn ugyan, de hasonlóan a halálról és a halálfélelemről szól, valószínűleg Seneca hatása alatt. Hangulata mindenestre rokon a fent leírt soréval. Vergerióra kellett gondolnom azért is, mivel ő 1444-ben halt meg Budán. (Nem csoda, ha már négy évvel előbb is halálfélelme volt vagy lehetett.) A kódexbeli bejegyzés írását összehasonlítottam az egyetlen ma ismert hiteles Vergerio-autográf-fal, amit már előbb meghozattam Velencéből. Az eredmény pozitív volt. A két kézvonás között több hasonlóságot, mint eltérést regisztrálhattam. A különbségek a két írás keletkezése között eltelt ötven esztendővel kielégítően megmagyarázhatók. Így könnyen lehet, hogy a latin grammatikát tartalmazó szöveg Vergerio tulajdona volt. Vergerio 1418 óta hazánkban élt, haláláig. Vajon mivel foglalkozhatott? Valószínűleg tanítással, mint egykor Itáliában. Így könnyen lehetséges, hogy a latin grammatika az ő tulajdona volt. Bizonyára más könyvei is voltak, de ezekről jóformán semmit nem tudunk. Annak, hogy Vitéz könyvtárába kerültek, ez idő szerint nincs hiteles nyoma.

Befejezésül hadd mondjam el két Seneca-kódex történetét.

A dolog úgy kezdődött, hogy amikor Klaniczay Tibor előtt felvettem, hogy megírnám Vitéz János könyvtárának történetét, ő megemlítette: nem lehet-e kideríteni valamit Vergerio és Vitéz kapcsolatáról. Nyomozni kezdtem, és úgy hiszem, nem teljesen eredménytelenül. Főleg azokat a kódexeket kezdtem tanulmányozni - mikrofilmen persze -, amelyek a Mátyás koránál korábbiak voltak, majd a budai könyvtárba kerültek. Ezek között volt egy Seneca-kódex, amit ma Oxfordban őriznek. Írása, díszítése a XIV-XV. századfordulóra enged következtetni. Az írás még gótikus formákat mutat, a díszítésről mások már megállapították, hogy Cristoforo Cortese velencei származású miniátor munkája. A gótikus írású alapszöveg mellett azonban az elejétől szinte a végéig egy későbbi kéz emendálásai láthatók a kódexben. Mindenféléképpen próbáltam megfejtetni, kié lehet ez az írás. Ezért hozattam meg Vergerio egyetlen hiteles kéziratát is Velencéből, fényképmásolatban. Véleményem szerint a két írás rendkívül hasonló. De egyéb körülmények is alátámasztanak Vergerio szerepét a kódexben, például a lapszéli jegyzetek tartalma. Ezek nyilvánvalóan tanítási célt szolgálnak, mivel hol egy-egy ókori nevet, hol ehhez fűződő történetet magyaráznak, hol pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy az a szövegrész milyen versmértékben van írva. Ha Vergerio magával hozta ezt a kódexet, és itt tanított belőle, ez magyarázatul szolgálhatna. Ez azonban még nem minden. Vissza kell térnem 1973-as trentói látogatásomra. Itt kezemben volt egy Salzburgból Bécsbe, innen pedig Trentóba került Seneca-kódex. Teljesen olyan írású, díszítésű, mint az oxfordi corvina, és ugyanaz a kéz írt mellé lapszéli jegyzeteket is. Legalábbis akkor határozottan így láttam. Mikrofilmet hozatni róla azonban nem is mertem, mert féltem attól a bonyodalomtól, amely kényes kérdéseket bolygató tudományos álláspontomból eredhet. Egy Bécsből Trentóba került kódexről van szó. Az ottaniak szerint ez Trentóból származott, és bizonyítani próbálom vagy tudom, hogy az nem onnan, hanem Esztergomból került Salzburgba. Így, ha ez a kérdés ma még nyitottnak tekintendő is, azt gondolom, hogy mind a két kódexben, mind a két Senecában Vergerio emendálásai vannak. Ezeket magával hozhatta, mikor Magyarországra jött. Halála után könyvtára felosztásra került. Így juthatott a díszesebb, jobb állapotban megmaradt példány a budai könyvtárba, ahol később belékerült Mátyás címere. A másik példány pedig Vitézé lett, majd Beckensloer elvitte Salzburgba, végül a már megírt módon Bécsbe, és innen Trentóba került.

Mindent egybevetve: itt tartok most, 1977. május 31-én.

